

Türkiye-AB Arasındaki Yağlı Tohumlar Dış Ticaretine Gümrük Birliğinin Etkisi *

Effect of The Customs Union on Oilseeds Foreign Trade Between Turkey and The EU

ÖZET

Avrupa Birliği, Türkiye için önemli bir ticaret ortağıdır. Ayrıca önemli bir pazar konumundadır. Bu nedenle, Türkiye'nin AB pazarındaki karşılaştırmalı üstünlüğüne ve rekabet gücüne sahip olduğu tarımsal ürün çeşidini artırmaya çalışması, ihracatının gelişimi açısından önem taşımaktadır. Yağlı tohumlarda Türkiye, haşhaş hariç, genellikle dış ticaret açığı vermektedir. Ancak AB'ne gerçekleştirilen yağlı tohumlar ihracat ve ithalatı zaman içerisinde değişkenlik göstermektedir. Özellikle ayçiçeği, soya ve diğer yağlı tohumlarda ithalat artışı dikkat çekmektedir. Türkiye'de ayçiçeği tohumu üretimi yurt içi tüketimini karşılayacak durumda değildir. Bu yüzden ayçiçeği tohumu ve yağı büyük oranda ithal edilmektedir. Yıllar itibari ile ithalat miktarımızda azalış ve artışlar yaşanmakla birlikte genel olarak AB ile yaptığımız dış ticarete açık verilmektedir. Türkiye soyada kendine yeterli bir ülke değildir. İhtiyacının ancak %4 gibi bir bölümünü kendi üretmekte, geri kalanı ise ithal etmektedir. Başka bir deyişle, soyadaki arz açığı, ithalatı zorunlu hale getirmektedir. Türkiye AB ile yaptığı haşhaş dış ticaretinde açık bir farkla net bir ihracatçı ülke konumunda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, Dış Ticaret, Yağlı Tohumlar, Ortak Gümrük Tarifesi, Rekabet Gücü.

ABSTRACT

The EU is an important trading partner and an important market for Türkiye. For this reason, you care about the perspective of Türkiye maintaining its competitiveness in the EU market, trying to increase the amount of products managed together with its competitiveness, and the development of growth. Türkiye generally has a foreign trade deficit in oilseeds, except for poppy. However, to explain it simply, exports and imports of oilseeds in any country within the EU vary over time. The increase in imports of special sunflower and soybean and other oilseeds is noteworthy. Sunflower seed production in Türkiye isn't sufficient to meet domestic consumption. That's why sunflower seeds and oil are largely imported. Although there have been decreases and increases in our import amount over the years, there is generally a deficit in our foreign trade with the EU. Türkiye isn't a self-sufficient country in soybeans. Only 4% of its needs are included in its own portfolio and are imported. In other words, the supply gap in soy makes imports necessary. Türkiye is by far a net exporter in its poppy trade with the EU.

Keywords: Customs Union, Foreign Trade, Oilseeds, Common Customs Tariff, Competitiveness.

GİRİŞ

Bilindiği gibi yağlı tohumlar, soya fasulyesi, ayçiçeği, pamuk çiğidi, yer fıstığı, susam, kanola, aspir ve palmya kapsamaktadır. Türkiye'de ağırlıklı olarak yağ üretimi ayçiçeği, zeytin ve pamuk çiğidinden karşılanmaktadır. Türkiye'de üretilen yağlı tohumlar ülkemizin ihtiyacını karşılamaktan oldukça uzaktır. Ülkemiz dışarıdan çok ciddi bir şekilde ayçiçeği, susam tohumları ithal etmektedir. Her ne kadar son yıllarda ayçiçeği üretimini artırmak için verilen destekler sayesinde kısmen olsa üretimde bir artış yaşanmışsa da bu yeterli değildir. Artan nüfusu ve ülkemizi ziyaret eden turist sayısındaki artış nedeniyle Türkiye'nin yağlı tohumlara olan talebi artmıştır. Yağlı tohumlara olan talep ithalat yoluyla karşılanmakta, bu da ülkenin döviz açığını büyütmektedir.

Yağlı tohumlar içerdikleri yüksek yağ, protein, karbonhidrat ve çeşitli mineral maddeler nedeniyle gıda, yem ve enerji sektörü gibi çeşitli alanlarda hammadde olarak kullanılıp insan ve hayvanların beslenmesi, bunun yanı sıra çeşitli ihtiyaçların giderilmesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Özellikle son yıllarda biyodizel üretiminde kullanılmasıyla yağlı tohumların önemi daha da artmıştır (Karlı, 2019: 325).

* Bu araştırma, Fatime NAS tarafından, Prof. Dr. Veysi GÜNAL danışmanlığında, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalına sunulmak üzere hazırlanan "Türkiye-AB Arasındaki Gümrük Birliğinin Türkiye Tarımsal İhracat ve İthalatı Üzerindeki Etkisi" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Şanlıurfa, Türkiye. ORCID: 0009-0000-4025-8725.

² Prof. Dr., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye. ORCID: 0000-0003-1946-2187.

Fatime Nas¹
Veysi Günal²

How to Cite This Article

Nas, F. & Günal, V. (2024).

"Türkiye-AB Arasındaki Yağlı Tohumlar Dış Ticaretine Gümrük Birliğinin Etkisi" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:10, Issue:4; pp:553-575. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11097925>

Arrival: 30 February 2024

Published: 30 April 2024

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

İnsanların temel gıdalarından olan yağın hammaddesi olarak dünyada en fazla üretilen ve ticareti yapılan yağ bitkileri, soya, kolza/kanola, pamuk çekirdeği (çiğit), ayçiçeği, yer fıstığı, aspir, palm çekirdeği, hindistan cevizi (kopra), susam tohumu, keten tohumu ve haşhaş tohumu olarak sayılabilir. Yağlı tohumlu bitkiler sınıfında yer almamakla birlikte, mısırdan elde edilen mısır özü yağı da gerek ülkemizde gerekse dünyada tüketilen bitkisel yağlardan biridir. Çiğit, haşhaş, keten, kenevir, mısır yağ elde etme amaçlı yetiştirilen bitkilerden olmayıp, yan ürün olarak tohumlarından yağ elde edilmektedir. Sahip olduğu farklı iklim özellikleri nedeniyle Türkiye’de, hindistan cevizi ve palm çekirdeği dışındaki yağlı bitkilerin tamamı yetişebilmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020: 3).

Dünyanın farklı ülkelerinde, yağlı tohumlu bitkilerin üretim durumu, ithalat imkânı ve tüketicilerin damak tadına göre yoğun olarak kullanılan bitkisel yağlar değişiklik göstermektedir (Karlı, 2019: 325). Küresel yağlı tohumlar ve bitkisel yağ üretimi ve işlenmesi pazarındaki en büyük üreticiler soya yağında; ABD, Brezilya, Arjantin ve Çin, palm yağında; Çin, Endonezya ve Malezya; kolza tohumunda AB ve Kanada’dır. Ayçiçeği yağı tüm dünya ülkelerinde farklı coğrafyalarda yetiştirilmekte olup dünyada hiçbir üretici ülke, küresel üretimin %15’inin üzerinde üretim gerçekleştirememektedir. Dünyada ve Türkiye’de pazar değeri her geçen gün artan bu ürünler, yağ üretiminin yanı sıra un, yem, biodizel gibi endüstrilerde de hammadde veya katkı maddesi olarak kullanılmaktadır (Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2020: 3). Özellikle kanoladan elde edilen ürünlerin biodizel yakıt üretiminde kullanılması kısmen de olsa bir gelişme yaşanmıştır. Fakat şunu ifade edelim ki, bitkisel ürünlerin biodizel yakıtlara yöneltilmesi beraberinde birtakım eleştirileri de getirmiştir. Yağ üretiminde kullanılması gereken ürünlerin biodizelde kullanılması ilgili ürünlerin piyasa fiyatlarının artmasına, dolayısıyla tüketicilerin bu ürünlere ulaşmasını zorlaştırmaktadır.

TÜRKİYEDE YAĞLI TOHUMLAR ÜRETİMİ

Ülkemizde tarımı yapılan yağlı tohumlar grubuna giren ürünleri pamuk çiğit, ayçiçeği, yer fıstığı, soya, susam, haşhaş, kolza ve aspir olarak sıralayabiliriz. Bu ürünler içerisinde sadece pamuk tohumu (çiğit) yağ bitkisi olmayıp, ülke bitkisel yağ sanayinde önemli katkı sağlaması bakımından bu gruptandır.

Tablo 1: Türkiye’de Yetişen Yağlı Tohumlarının Üretim Miktarları (Ton) (1969-2022)

Yıl	Ayçiçeği	Pamuk Çiğiti	Yer Fıstığı	Soya	Susam	Haşhaş	Diğerleri (Aspir-Kanola)
1969	310.000	640.000	38.000	11.000	41.000	10.800	9.180
1970	375.000	640.000	37.000	12.000	36.000	7.500	4.000
1971	465.000	835.200	45.000	11.000	43.000	13.976	4.010
1972	560.000	869.686	42.000	12.000	33.000	5.847	2.750
1973	560.000	820.523	44.000	7.400	26.000	-	2.250
1974	420.000	957.419	44.000	8.500	29.000	-	2.100
1975	488.000	768.000	40.000	6.750	33.000	6.491	1.814
1976	550.000	759.723	54.750	8.500	25.000	16.000	7.500
1977	455.000	919.800	50.000	5.500	23.500	41.087	15.050
1978	485.000	760.000	52.000	3.400	23.600	31.862	13.250
1979	590.000	761.931	57.500	3.300	26.000	13.207	43.470
1980	760.000	800.000	41.000	2.300	26.000	15.488	12.035
1981	575.000	780.800	57.000	15.000	25.000	11.442	6.300
1982	600.000	782.400	50.000	36.000	27.000	6.590	2.250
1983	715.000	835.200	50.400	46.000	38.000	4.182	660
1984	710.000	928.000	47.500	60.000	45.000	9.054	700
1985	800.000	828.800	59.000	125.000	45.000	2.786	650
1986	940.000	828.800	50.000	200.000	45.000	3.990	321
1987	1.100.000	858.858	80.000	250.000	43.000	3.818	600
1988	1.150.000	1.040.000	60.000	150.000	45.000	11.130	1.550
1989	1.250.000	987.200	50.000	161.000	37.000	3.235	3.168
1990	860.000	1.047.360	63.000	162.000	39.000	5.153	2.224
1991	800.000	895.082	60.000	110.000	43.000	22.538	1.184
1992	950.000	905.350	67.000	95.000	34.000	7.048	1.126
1993	815.000	899.868	70.000	63.000	30.000	3.028	131
1994	740.000	929.902	70.000	70.000	34.000	14.000	100
1995	900.000	1.287.527	70.000	75.000	30.000	28.249	134
1996	780.000	1.219.579	80.000	50.000	30.000	5.346	79
1997	900.000	1.193.286	82.000	40.000	28.000	10.948	75
1998	860.000	1.334.778	90.000	60.000	34.000	27.964	372
1999	950.000	1.157.583	75.000	66.000	28.000	31.332	380
2000	800.000	1.295.066	78.000	44.500	23.800	11.564	205
2001	650.000	1.353.888	72.000	50.000	23.000	21.436	675

2002	850.000	1.457.122	90 000	75.000	22.000	19.000	1.525
2003	800.000	1.337.065	85 000	85.000	22.000	52.000	6.670
2004	800.000	1.425.850	80 000	50.000	23.000	17.809	4.650
2005	865.000	1.291.180	85 000	29.000	26.000	13.644	1.415
2006	1.010.000	1.476.556	77 454	47.300	26.545	30.187	13.010
2007	770.000	1.320.831	86 409	30.666	20.010	8.981	31.007
2008	900.387	1.077.440	85 274	34.461	20.338	10.834	91.033
2009	960.000	1.021.200	90 081	38.442	21.036	34.194	133.962
2010	1.170.000	1.272.800	97 310	86.540	23.460	36.910	132.450
2011	1.170.000	1.527.360	90.416	102.260	18.000	45.077	109.467
2012	1.200.000	1.373.440	122.780	122.114	16.221	3.844	129.945
2013	1.380.000	1.287.000	128.265	180.000	15.457	19.244	147.000
2014	1.480.000	1.391.200	123.600	150.000	17.716	16.223	172.000
2015	1.500.000	1.213.600	147.537	161.000	18.530	30.730	190.000
2016	1.500.000	1.260.000	164.186	165.000	19.521	18.205	183.000
2017	1.800.000	1.470.000	165.330	140.000	18.410	15.244	110.000
2018	1.800.000	1.542.000	173.835	140.000	17.437	26.991	160.000
2019	1.950.000	1.320.000	169.328	150.000	16.893	27.288	201.883
2020	1.900.000	1.064.189	215.927	155.125	18.648	20.542	142.867
2021	2.215.000	1.350.000	234.167	182.000	17.657	21.037	156.200
2022	2.350.000	1.650.000	186.340	155.000	17.366	12.240	180.000

Kaynak: TÜİK, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yağlı tohumlardan olan ayçiçeği, başta yağ olmak üzere, boya, plastik, sabun, kağıt ve kozmetik ürünlerin yapımında kullanılmaktadır. Geniş bir kullanım alanı olan ayçiçeği üretiminde zaman içerisinde ülkemizde ciddi gelişmeler kaydedilmiştir. 1969 yılında 310 bin ton olan ayçiçeği üretimi, 1987 yılında 1 milyon 100 bin tona çıkmış, daha sonra bu üretim 2009 yılında 900 bin tona düşmüş, 2022 yılında ise 2 milyon 350 bin tona yükselmiştir. Ayçiçeği üretiminde dalgalanmaların yaşanmasında, üretimi desteklemek için verilen devlet destekleri, gümrük vergileri, dahilde işleme rejimi, verimlilik, iklim koşulları nüfusta yaşanan değişimler ve döviz kurları gibi etkenlerin etkisi olduğunu değerlendirmekteyiz.

Pamuk çiğiti bitkisi dünyada soya fasulyesinden sonra ikinci önemli bitkisel yağ kaynağıdır. Türkiye'de pamuk çiğiti üretimi zaman içerisinde genel olarak bir artış eğilimi göstermektedir. 1969'da 640 bin ton olan üretim, 1996 yılında 780 bin ton, 2015'te 1 milyon 213 bin ton, 2022 yılında ise 1 milyon 650 bin tona yükselmiştir. Üretilen bu pamuk çiğidinden ülkemizde yaklaşık 130-150 bin ton arasında bitkisel yağ üretilmektedir. Bu yağ miktarı Türkiye'nin yaklaşık yağ ihtiyacının %25'ini karşılamaktadır.

Yer fıstığı, yapısındaki yüksek yağ oranından dolayı yağlı tohumlar grubuna dahil edilen ürünlerden birisidir. Tohumlarında yüksek oranda (%45-55) yağ bulunur ve birim alandan elde edilen yağ verimi de diğer tarla ürünlerine göre daha yüksektir. Yerfıstığı yağında genel olarak %45-60 oleik asit, %20-40 linoleik asit, %5-10 palmitik asit, %3-7 stearik asit, %1-3 behenik asit ve %0.5-2 arasında aradik asit bulunmaktadır. Yağında antioksidan bir madde olan tokoferol (E vitamini) bulunması ve yüksek oleik asit içermesi nedeniyle yağın stabilitesi ve raf ömrü yüksektir. Yüksek oleik asit içeriğine sahip olduğu için yüksek yanma sıcaklığına sahiptir ve bu nedenle dünyada kızartma yağı olarak çok tercih edilmektedir (Kadiroğlu, 2023: 1). Ülkemizde yer fıstığı üretiminde genel olarak istikrarlı bir artış söz konusudur. 1969 yılında 38 bin ton olan üretim, 1995'te 70 bin, 2010 yılında 90 bin 2022 yılında ise 186 bin tona yükselmiştir. Görüldüğü gibi (Tablo 1), yer fıstığı üretiminde özellikle 2010 yılından 2022 yılına kadar olan zaman sürecinde artış dikkat çekicidir. Bu tarihler arasında yer fıstığının üretimindeki artışın çeşitli nedenleri söz konusudur. Bu nedenler arasında üreticilerin bu ürünün üretimini gelir açısından diğer alternatif ürünlere göre daha avantajlı bulmaları, devlet teşviklerinin üretimi destekleyici nitelikte olması, yer fıstığı üretim ve toplama teknolojilerinde verimliliğin artması, uygun iklim koşulları ve bu ürüne olan tüketici talebinin artmasıdır.

Ekonomik değeri olan yağlı tohumlardan biri de susamdır. Başta tahin olmak üzere, helva, simit ve benzeri ürünlerde kullanım alanı olan bu ürünün üretiminde ülkemizde zaman içerisinde önemli değişimler yaşanmıştır. 1969 yılında 41 ton olan üretim 2022 yılında 17,3 bin tona düşmüştür. Ülkemizde susam üretiminin düşmesinde, alternatif ürünlerin üreticiler açısından daha cazip olması, susam üretiminin emek yoğun ve zorlu bir süreci gerektirmesi, döviz kurlarının ithalatı daha avantajlı hale getirmesinin etkileri söz konusudur. Türkiye'de susam üretimi ülke ihtiyaçlarına cevap vermemektedir. Ülke, susam ihtiyacının önemli bir kısmını ithalat yoluyla karşılamaktadır.

Yağlı tohumlardan olan soya üretiminde 1969 yılında 11 bin ton olan üretim 2022 yılında 155 bin tona ulaşmıştır. Üretimdeki bu artışa rağmen, soya üretimi, ülke soya ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Özellikle kanat sektörünün

yem ihtiyacında kullanılan soyaya olan talep gittikçe artmaktadır. Ülke soya üretiminin toplam talebi karşılamaması nedeniyle ithalata başvurulmaktadır.

Yağlı tohumlardan olan ürünlerden diğeri haşhaştır. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)'nin gözetim ve denetiminde üretimi 17 ilde gerçekleştirilen haşhaşa Türkiye önemli bir ihracatçı ülkedir. Haşhaşa üretim miktarı verilen izinler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla üretimde önemli iniş ve çıkışlar yaşanmamaktadır. Fakat 1969 yılında 10,8 bin ton olan üretim 1973 ve 1974 yıllarında Türkiye'ye uygulanan ekonomik ve askeri ambargolara paralel olarak durdurulmuştur. 2022 yılında ise 12,4 bin tona çıkmıştır.

Diğer yağlı tohumlar kapsamında değerlendirilen aspir ve kanola ürünlerinin üretiminde zaman içerisinde önemli artışlar yaşanmıştır. 1969 yılında 9 bin 180 ton olan üretim 2022 yılında 180 bin tona yükselmiştir. Diğer yağlı tohumlarda da üretim ülke ihtiyacını karşılayamadığı için ithalat yoluna gidilmektedir.

Ülkemizde bitkisel yağ tüketimi de son zamanlarda dünyadaki gelişmelere paralel olarak artış göstermekte ve bu alanda bitkisel yağ üretimine hammadde teşkil edecek yağlı tohumlu bitkilerin üretim alanlarını yaygınlaştırabilmek için çalışmalar da yapılmaktadır. Ülkemizde yağlı tohumun türüne bağlı olarak üretim bölgeleri değişkenlik göstermektedir.

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Gümrük Birliğinden Önceki Dönem

Türkiye, AB ile yürüttüğü yağlı tohumlar dış ticaretinde haşhaş hariç, genellikle dış ticaret açığı vermektedir. Başka bir deyişle, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile gerçekleştirdiği yağlı tohumlar dış ticaretinde rekabet açısından uygun bir seviyede değildir.

Türkiye'nin AB pazarındaki rekabet gücünü güçlendirmesi, rekabet gücüne sahip olduğu tarımsal ürün sayısını artırmaya çalışması, ihracatının gelişimi açısından önem taşımaktadır (Özsan, 2023: 125). Bu açıdan yağlı tohumların üretiminin desteklenerek rekabet gücünün artırılması ülkenin dış ticaretine olumlu katkı sağlayacaktır.

Ayçiçeği

Ayçiçeği farklı toprak ve iklim koşullarına adaptasyonu sayesinde dünyanın farklı coğrafyalarında yetişebilmektedir. Yüksek kaliteli yenilenebilir temel besin kaynaklarından biri olarak kabul edilen ayçiçeğinin karlı ve ekonomik olmasından dolayı genellikle yetiştirildiği ülkelerde işlenip katma değeri yüksek olarak uluslararası piyasalarda ticareti yapılmaktadır.

Ayçiçeği içerdiği yüksek yağ oranı (%22-55) nedeniyle bitkisel ham yağ üretimi bakımından önemli bir yağ bitkisidir. Başka bir deyişle, ayçiçeği, gelişme dönemine bağlı olarak yüksek ve düşük sıcaklıklara karşı oldukça toleranslıdır (Zengin ve Özbahçe, 2011: 8) Ayçiçeği, bir yağ bitkisi olmakla beraber aynı zamanda kendisinden bir yem bitkisi olarak da yararlanılmaktadır. Ayçiçeği, tohumundan yağı çıkarıldıktan sonra geri kalan küspesi iyi bir hayvan yemi olup, bileşiminde %30 protein, %19 karbonhidrat ve %5 kadar da yağ içermektedir. Ayrıca park ve bahçelerin süslenmesinde süs bitkisi olarak da yararlanılmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020: 3).

Türkiye'de en fazla üretilen yağlı tohum olması, bitkisel yağ tüketiminde %70 civarındaki payı nedeniyle Türkiye'nin en önemli yağlı tohum bitkisidir. Bu sebepten dolayı bitkisel yağ açığını azaltabilmek için, öncelikli olarak üretiminin artırılması gerekmektedir. (Gıda 2000 Dergisi, 2012).

Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde yetişebilen ayçiçeği, Türkiye'nin yağlık ayçiçeği üretim miktarında ilk sırada Tekirdağ yer almaktadır. Tekirdağ'ı Edirne ve Konya izlemektedir. Konya'da yıllar itibari ile üretim miktarının artışı dikkat çekmektedir. Konya'da gerçekleşen bu üretim artışında, sulama altyapısının gelişmesi, bölgede kurulan yağ fabrikalarının varlığı, pazarlama imkânlarının kolaylaşması ve üretici örgütlerinin etkinliği önemli rol oynamaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020: 41).

Türkiye'de ayçiçeği tohumu üretimi yurt içi tüketimini karşılayacak durumda değildir. Bu yüzden ayçiçeği tohumu ve yağı büyük oranda ithal edilmektedir. Yıllar itibari ile ithalat miktarımızda azalış ve artışlar yaşanmakla birlikte genel olarak AB ile yaptığımız dış ticarete açık verilmektedir.

Tablo 2: Türkiye-AB Ayçiçeği Ticareti (ABD Doları) (1969-1995)

Yıl**	Ayçiçeği*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Değişim Oranı (%)
1969	-	-	-	-
1970	-	-	-	-
1971	-	-	-	-
1972	-	-	-	-
1973	-	-	-	-

1974	-	-	-	-
1975	1.960	-	1.960	-
1976	727	-	727	-63
1977	2.133	-	2.133	193
1978	1.478	-	1.478	-31
1979	1.210	16.553	-15.343	-1.138
1980	-	-	-	-
1981	2.559	-	2.559	-
1982	1.682	3.956	-2.274	-189
1983	6.036	8.777	-2.741	21
1984	1.204	-	1.204	-144
1985	13.904	-	13.904	1.055
1986	13.769	-	13.769	-1
1987	13.777	-	13.777	0
1988	46.884	-	46.884	240
1989	30.366	9.000	21.366	-54
1990	79.361	43.686	35.675	67
1991	32.715	1.216	31.499	-12
1992	104.464	501.890	-397.426	-1.362
1993	128.554	79.884	48.670	-112
1994	13.376	25.271	-11.895	-124
1995	395.224	436.943	-41.719	251

Kaynak: TÜİK, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur. *Tohum hariçtir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Türkiye-AB ile yaptığı ayçiçeği dış ticaretinde (Tablo 1)'de görüldüğü üzere genel olarak net bir ithalatçı ülkedir. Türkiye'nin Birliğe karşı dış ticaretinde açık vermesinin çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenler, maliyete karşı üreticiyi memnun etmeyen düşük satış fiyatları, Türkiye'nin kendine yeterliliğinin olmaması, üretimin tüketimi karşılayamaması, dünya fiyatlarının yerel fiyatlardan düşük olması ve ithalatın artması, ithal ürüne karşı yerel üreticinin rekabet gücünün olmaması, buğday fiyatlarındaki değişimin üretici kararlarını etkilemesi (belli dönemlerde ayçiçeği yerine buğday ekiminin üretici açısından daha cazip hale gelmesi)'dir. Türkiye'nin ayçiçeği dış ticaretinde net açık vermesi içeride ayçiçeği fiyatlarının belirlenmesini sınırlamaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye'nin ayçiçeğinde net ithalatçı olması nedeniyle yurtiçi ayçiçeği tohumu ve yağ fiyatları dünya fiyatlarındaki değişimlerden direkt olarak etkilenmekte ve ithal ürün fiyatları Türkiye yurtiçi fiyatlarının belirlenmesinde ciddi etkisi bulunmaktadır (Akay, 2023: 4).

Türkiye, 1969-1996 yıllarını kapsayan süreç içerisinde, Avrupa Birliğine toplamda 891 bin dolar değerinde ayçiçeği ihracatında bulunmuş, buna karşılık ise gerçekleştirilen ithalat 1 milyon 127 bin dolar olmuştur. 1991 yılında yaşanan "Körfez Krizi"nin etkisiyle AB üyesi ülkelerin ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Petrolün varil fiyatı 1990 yılı başında 15 dolar seviyesinde işlem görürken yıl sonuna doğru 26 dolar seviyesine çıkmıştır. Ayrıca Körfez Savaşının ortaya çıkardığı psikolojik durumda dış ticarete daha ihtiyatlı hareket edilmesine neden olmuştur. Gerek petrol fiyatlarında yaşanan artış, gerekse savaşın ortaya çıkardığı psikolojik durum yağlı tohum ithalat ve ihracatında değerlerini olumsuz etkilemiştir. 1992 yılında ise petrol varil fiyatı 19.37 dolar seviyesine gerilemiştir (World Bank, 2024). 1991 yılında Birlikten yalnızca 1.2 bin dolar civarında yapılan ithalat 1992 yılında âdete bir patlama yaşamıştır. 1992 yılındaki ithalatın artmasında ülkemizde yaşanan iklim koşullarına bağlı olarak üretimin yeterli olması yanında iç talebin güçlü bir şekilde seyretmesinin etkisi olduğunu değerlendirmekteyiz. 1994 yılında ise ülkemizde ekonomik kriz yaşanmıştır. Ekonomik kriz sonrası 5 Nisan ekonomik kararları alınmıştır. Alınan ekonomik kararlar sonrası lira devalüasyona tabi tutulduğundan diğer ürünler yanında Avrupa Birliği ile yaptığımız dış ticaret rakamları da etkilenmiştir (Tablo 2). Bu dönemde ihracat en çok Almanya (%22), İtalya (%11) ve İspanya'ya (%10) yapılırken, ithalat ise Almanya (%7), Yunanistan (%6) ve İspanya'dan (%6) gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2023).

Susam

Susam eskiden beri ülkemizde üretimi gerçekleştiren bir yağlı tohum çeşididir. Bu yağlı tohum bitkisi, 1990'lı yıllara kadar ülkede önemli ölçüde üretimi gerçekleştirilirken, zaman içerisindeki üretimi nispeten önemini kaybetmiştir. Türkiye susam ihtiyacının önemli bir kısmını dış pazarlardan temin etme yoluyla karşılamaktadır.

Susam tohumlarında %50-%60 yağ ve %25 protein bulunduran bir yağ bitkisidir. Bu bitki çok eskiden beri insanlar tarafından bilinmekte ve çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Yaygın olarak simit, pasta, kek, çörek gibi hamur işlerinde veya şekerleme yapılarak tüketilir. Susam yağı, yüksek kalitedeki bitkisel yağlardandır. Ancak bu yağın kullanımı ekonomik olmadığı için Türkiye'de tüketimi sınırlı kalmıştır. Yemeklik olarak doğrudan doğruya sıvı halde kullanıldığı gibi margarin veya bazı krem ve merhemlerin yapımında faydalanılmaktadır. İkinci ve üçüncü preslerden sonra alınan yağ, sabun yapımında kullanılmaktadır. Susam tohumları kavrulduktan ve kabuğu

çıkarıldıktan sonra ezilerek tahin yapılır. Susam tohumlarının yağı alındıktan sonra arta kalan kısmı küspedir (Seçer, 2016: 27). Küspesi kaliteli bir hayvan yemi olup, mısır unundan yapılan ekmeğe katkı maddesi şeklinde ilave edilerek insan gıdası olarak da kullanılmaktadır. Dünya susam üretiminin %40'ı Sudan, Myanmar ve Hindistan tarafından karşılanmaktadır. Susam üretiminde Türkiye'nin payı %1'in altında kalmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2016: 41). Yağlı tohumlardan olup tahin, simit ve helva gibi ürünlerde yaygın kullanımı bulunan susamda Türkiye genel olarak net ithalatçı bir ülke konumundadır.

Türkiye'de önemli susam üreticisi olan bölgeler Ege ve Akdeniz Bölgeleridir. Toplam ekim alanının %48.6'sı Ege ve %39.3'ü Akdeniz Bölgesinde bulunmaktadır. Bu bölgelerin üretimden aldıkları pay ise sırasıyla %43.2 ve %46.2'dir. Başka bir ifadeyle ekim alanlarının %87.9'u, üretimin %89.4'ü bu iki bölge tarafından sağlanmaktadır. Akdeniz bölgesinde üretimin payının daha yüksek olmasının sebebi verimdir. Verim miktarı Ege Bölgesinde ortalama 60 kg/da iken Akdeniz Bölgesinde 79 kg/da'dır. Susam üretimi yapılan diğer bölgeler ise sırasıyla Marmara ve Güneydoğu Anadolu'dur (Seçer, 2016: 31).

Gümrük birliğine katılmadan önceki dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliğine gerçekleştirdiği susam ihracatının toplam değeri 12 milyon dolardır. Avrupa Birliği'ne 1969-1995 döneminde gerçekleştirilen ihracat genel olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. Susam üretiminde verimin düştüğü 1973 yılında ihracat değeri 49 bin dolar civarına gerilemiştir. 1974, 1975, 1976 yıllarında ise Birliğe susam ihracatı verisi görülmemektedir. İç tüketimin 1978 ve 1979 yıllarında fazla olması ve bu yıllarda karaborsanın yoğun yaşanmasından dolayı Birliğe gerçekleşen ihracat rakamları düşük seyretmiştir. İhracat 1980 yılında ise 207 bin doların üzerinde gerçekleşmiştir. 1981 yılında ise üretimin 25 bin tona düşmesine bağlı olarak ihracat değeri 192 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Birliğe susam ihracatı özellikle 1990 yılından itibaren artış trendine girmiştir. 1990'lı yılların ilk yarısında yaşanan ihracat artışında, iklim koşullarının uygun olması, verimlilikte yaşanan kısmi artış, döviz kurlarının uygun seyretmesi ve Birlikten gerçekleşen ithalat talebinin güçlü seyretmesinin etkili olduğunu değerlendirmekteyiz. Bu dönemde ülkeler bazında susam ihracatı, en çok %35 oranıyla İspanya, %33 oranıyla İtalya ve %19 oranıyla Fransa'ya gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 3: Türkiye-AB Susam Ticareti (ABD Doları) (1969-1995)

Yıl**	Susam*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık ve Cari Fazla	Değişim Oranı (%)
1969	16.740	-	16.740	-
1970	8.398	-	8.398	-50
1971	-	-	-	-
1972	88.604	-	88.604	-
1973	49.251	-	49.251	-44
1974	-	-	-	-
1975	-	-	-	-
1976	-	-	-	-
1977	141.669	-	141.669	-
1978	10.946	-	10.946	-92
1979	370	-	370	-97
1980	207.814	-	207.814	56.066
1981	192.935	-	192.935	-7
1982	335.926	-	335.926	74
1983	336.452	-	336.452	-
1984	228.681	-	228.681	-32
1985	222.042	-	222.042	-3
1986	365.364	166.361	199.003	-10
1987	681.904	27	681.877	243
1988	655.845	3.721	652.837	-4
1989	644.402	187	644.215	-1
1990	847.095	196.589	650.506	1
1991	1.287.597	803.346	484.251	-26
1992	1.127.209	599.905	527.304	9
1993	988.749	332.022	656.727	25
1994	1.694.805	100.366	1.444.013	120
1995	1.963.652	68.459	1.895.193	31

Kaynak: TÜİK, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur. *Tohum hariçtir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Yine aynı dönemde Avrupa Birliği'nden yapılan toplam susam ithalatının değeri 2.27 milyon dolardır. Avrupa Birliği susam ihtiyacının bir kısmını Yunanistan ve İtalya üzerinden, ithalat yoluyla gidermeye çalışmaktadır (CBI, 2024). 1987-1988 ve 1989 yıllarında dünyada susam üretim miktarında düşüşler yaşanmıştır (FAO, 2024). Bu durum Birlikten bu yıllarda ithalatın düşük gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Avrupa Birliği ile gerçekleştirilen susam dış ticaretinde gümrük birliği öncesi dönemin son yıllarında gerek ihracat gerekse ithalatta bir artış

yaşanmıştır Şunu da ifade edelim ki, bu artış dalgalı bir seyir izlemiştir. İhracat ve ithalatta dönemin sonlarında yaşanan artışta, iki taraf arasındaki dış ticaretle ilgili sınırlamaların gevşetilmesi yanında, uluslararasıdaki gelişmeler, bu ürüne olan talebin artış göstermesi, döviz rejiminin dış ticareti destekler şekilde olmasının etkisi olmuştur. 1994 ve 1995 yıllarında ithalatımız düşük gerçekleşmiştir. Bunda özellikle 1994 yaşadığımız ekonomik kriz ve döviz kurundaki artış etkili olmuştur. Ülke bazında en fazla ithalat sırasıyla %54 oranıyla Hollanda %20 oranıyla Almanya ve %10 oranıyla İtalya'dan gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2023).

Avrupa Birliği ile yaptığımız susam dış ticaretinde ihracat genel olarak ithalattan fazlalık göstermektedir 1969-1995 döneminde dış ticaret farkı ihracat lehine 9.67 milyon dolardır (Tablo 2). Özellikle 1990'ların başından dönem sonu olan 1995 yılı arasında ithalat miktarı ile ihracat miktarı arasındaki açığın ihracat lehine gittikçe genişlediği görülmektedir.

Yağlı tohumlardan olan susamda birliğe yönelik yapılan dış ticarete açık vermemizin temel nedenleri arasında, yağlı tohumlu bitkilerin girdi fiyatlarından kaynaklı üretim maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle Türkiye'nin, dış pazar fiyatlarıyla rekabet edememesi, dünya susam fiyatlarının Türkiye'ye göre daha düşük olması bulunmaktadır. Susamın, devlet alım/müdahale fiyatı garantisi uygulanan ve primle desteklenen hububatlarla rekabet edememesi ve susam bitkisinde tarımsal destekleme ödemelerinin uygun zamanda yapılmaması ve ödenen destekleme miktarlarının yetersiz görülmesi de buna eklenebilir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020: 118).

Soya

Yağlı tohumlardan olan soya, dünyada yoğun bir şekilde üretim ve tüketimi yapılan bir üründür. Yağlı tohum üretiminde dünyada ilk sıralarda yer alan bu ürünün Türkiye'de üretimi oldukça azdır. Çukurova bölgemizde kısmen olsa da üretilen bu ürün ülke ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Üreticiler diğer alternatif ürünlerin üretimini soyaya göre daha avantajlı gördüğünden bu ürünün üretimine istenilen seviyede yönelmemişlerdir. Ülke soya ihtiyacını ağırlıklı olarak ithalat yoluyla karşılamaktadır.

Geniş bir kullanım alanına sahip olan soya, insan beslenmesinde ve hayvan yem rasyonlarında protein ve yağ kaynağıdır. Süt ve besi sığırı rasyonlarında, küçükbaş yetiştiriciliğinde ve kümes hayvanlarının yem rasyonlarında yer almaktadır. Sanayide ise tutkal ve mürekkep üretiminde kullanılmaktadır. Soyanın önemini daha da artıran bir diğer kullanım alanı ise, alternatif enerji kaynağı olarak biyodizel üretiminde hammadde olarak kullanılmasıdır. Soya düşük üretim maliyetlerine karşın, zengin besin içeriği, süt, yumurta, et proteinine alternatif olarak tercih edilebilmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020: 15).

Dünyada soya üretimi özellikle 1950 yılından sonra sekiz kat artış göstererek ekim alanlarında ve üretim hacminde büyük artışlar yaşanmıştır. Bu nedenden dolayı uluslararası ticaret açısından en önemli bitkiler arasında yer almaya başlamıştır. Günümüzde üretimin %45'i ABD, %20'si Brezilya ve %12'si Çin'e aittir (FAO, 2024).

Soya bitkisi Türkiye'de ilk kez 1930'lu yıllarda üretilmeye başlanmış ve o yıllarda sadece Karadeniz Bölgesi'nde tarımı yapılmıştır. Daha sonra uygulamaya konulan ikinci ürün projesi ile soya tarımı bugün ağırlıklı olarak Akdeniz Bölgesi'nde yapılmaktadır. Günümüzde ekim alanı ve üretim bakımından Akdeniz Bölgesi'nde önemli bir yere sahip olan soya, özellikle Çukurova'da tahıl üretiminden sonra ikinci ürün olarak ön plana çıkmaktadır. Soyanın sulama ile kolayca üretilmesi bu bölgedeki gelişmesini desteklemiştir. Soya dünya genelinde birçok ülke için yağlı tohumlar arasında öncelikli ürün olmasına ve toplam yağlı tohum üretiminin yaklaşık %50'sini oluşturmasına karşın, Türkiye'de bu oran sadece %4'dür. (Özcan, 2022: 7).

Türkiye soyada kendine yeterli bir ülke değildir. İhtiyacının ancak %4 gibi bir bölümünü kendi üretmekte geri kalanı ise ithal etmektedir. Başka bir deyişle, soyadaki arz açığı ithalatı zorunlu hale getirmektedir.

Tablo 4: Türkiye-AB Soya Ticareti (ABD Doları) (1969-1995)

Yıl**	Soya*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Değişim Oranı (%)
1969	-	37	-37	-
1970	-	109	-109	-195
1971	-	-	-	-
1972	-	-	-	-
1973	-	-	-	-
1974	-	-	-	-
1975	-	-	-	-
1976	-	-	-	-
1977	-	-	-	-
1978	-	-	-	-
1979	-	62	-62	-
1980	-	99	-99	-60

1981	-	37.303	-37.303	-37.580
1982	-	-	-	-
1983	-	-	-	-
1984	-	-	-	-
1985	-	-	-	-
1986	-	-	-	-
1987	-	-	-	-
1988	-	-	-	-
1989	-	224	-224	-
1990	-	-	-	-
1991	-	-	-	-
1992	-	1.275	-1.275	-
1993	-	617	-617	-52
1994	-	555.063	-555.063	-89.862
1995	-	-	-	-

Kaynak: TÜİK, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur. *Tohum hariçtir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

İnceleme konusu yapılan dönemde (1969-1995) Türkiye AB'ne hiç ihracat gerçekleştiremezken, Birlikten yaptığı ithalatın toplam tutarı ise 594 bin dolardır. 1994 yılındaki ithalatın tamamına yakını İtalya'dan 554.419 dolar değerinde gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2023). Bu dönemde İtalya, Avrupa Birliği'nde en büyük soya üreticisi konumunda bulunmaktadır (CBI, 2023). Ayrıca 1994 yılında ülkemizde mevcut ekonomik kriz sonrasında alınan ekonomik tedbirler kapsamında soya devletin tarımsal destekleme politikası dışında tutulmuştur (Güler, 2013: 36). Soyanın devlet desteklemeleri dışında tutulması üretimin düşmesine, dolayısıyla ithalatın artışına neden olmuştur. Türkiye'de özellikle tavukçuluk sektörü ve yem sanayinde soyaya olan ihtiyacın artması birlikten yapılan ithalatın artışında önemli rol oynamıştır. Görüldüğü gibi, Türkiye net olarak soya ithalatçısı konumundadır.

Türkiye soya üretimi, istenilen seviyede değildir. Üreticinin yeterli desteği alamaması ve dolayısıyla katma değeri yüksek ürünler yerine, buğday gibi düşük maliyetli ürünlere yönelmesi bu durumun en önemli nedenidir. Bir başka neden ise soya üretimine ve değerlendirmesine yönelik altyapının bulunmamasıdır. Ayrıca, pazarlamada diğer ürünlerle rekabet edememesi, alım garantisinin olmaması, soya ürünleri tüketim alışkanlığının olmaması da üretimi etkileyen faktörlerdendir. Yeterli üretim sağlanamayınca dışarıdan açığın kapatılması ihtiyacını doğurutan bu durum da, soyada cari açığın büyümesine neden olmaktadır.

Haşhaş

Yağlı tohum dış ticaretinde en güçlü olduğumuz ve cari açık vermediğimiz ürünlerin başında haşhaş bitkisi gelmektedir. Birleşmiş Milletlerin verdiği izin çerçevesinde üretilen ve Toprak Mahsulleri Ofisi tarafında üretimi denetlenen ve koordine edilen haşhaş üretim ve ihracatında Türkiye dünyada en önemli ülkelerden biridir.

Haşhaş tohumunun en önemli özelliği %45-54 yağ ve %20-30 protein içeriğine sahip olmasıdır. Gerek yağ oranı gerekse protein oranı açısından zengin bir değere sahip olan haşhaş geleneksel olarak gıda amaçlı ekmeklerde ve ezilerek hamur işlerinde kullanılmaktadır. Tohumun preslenmesi ile elde edilen yağ, mutfakta ve gıda sanayisinde kullanılmaktadır. Haşhaşın diğer bir kullanım alanı da kozmetik ve boya sanayidir. Ayrıca alkaloidlerin elde edildiği ürünlerin başında haşhaş gelmektedir. Başka bir deyişle, haşhaş, içerdiği alkaloidler bakımından dünyada ve ülkemizde stratejik öneme sahip olan bir kültür bitkisidir. Türkiye, önemli bir haşhaş üreticisi ülke olup, son verilere göre dünya haşhaş ekim alanlarının yaklaşık yarısına sahiptir. Kapsülünden elde edilen alkaloidler, özellikle morfin tıpta önemli kullanım alanına sahiptir (Taşçı ve Uçum, 2018: 6).

Uyuşturucu maddelerle ilgili Uluslararası 1961 TEK Sözleşmesi, haşhaşın ekim, üretim ve ticaretinde devlet denetimini zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda AB'ye üye Fransa ve İspanya gibi haşhaş üreticisi ülkelerde kontrol işleri devlet eliyle, haşhaş ve alkaloid üretimi ile ticareti ise özel sektör tarafından yürütülmektedir (TMO, Stratejik Plan, 2001: 88). Dünyada da haşhaş ekimi Birleşmiş Milletler Teşkilatı denetiminde yasal ana üretici olarak Türkiye, Hindistan, Avustralya, Fransa, İspanya, Macaristan'da yapılmaktadır. Ayrıca Hindistan, Çin ve Kuzey Kore'de afyon üretim amaçlı, Avusturya, Almanya, Çekya, Hollanda, Polonya ve Ukrayna'da gıda ve süs bitkisi amaçlı haşhaş ekimi yapılmaktadır.

Kamu tarafından haşhaş ekimine müsaade edilen yerlerde Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğünce yapılan planlama çerçevesinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı denetiminde ülkemizde 70.000 hektar alan limit dâhilinde haşhaş ekimi ve çizilmemiş kapsül üretimi yaptırılmaktadır. Afyonkarahisar, Amasya, Burdur, Çorum, Denizli, Isparta, Kütahya, Tokat, Uşak illerinin tamamında üretim yapılmaktadır. Diğer bir kısım illerimizde ise sınırlı bir alanda üretim yapılmaktadır (Taşçı ve Uçum, 2018: 6).

Türkiye 1969-1995 yılları arasında Avrupa Birliğine yaptığı ihracatın toplam değeri 48.4 milyon dolardır. Bu dönemde Birlikten hiç ithalat gerçekleşmediği için cari fazlalık yapılan toplam ihracat miktarına eşittir. Bu

dönemde sırasıyla en çok Almaya (%60), Hollanda (%16) ve Danimarka'ya (%12) ihracat gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 5: Türkiye-AB Haşhaş Ticareti (ABD Doları) (1969-1995)

Yıl**	Haşhaş*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Değişim Oranı (%)
1969	589.526	-	589.526	-
1970	592.005	-	592.005	-
1971	54.355	-	54.355	-91
1972	289.064	-	289.064	432
1973	547.558	-	547.558	89
1974	536.057	-	536.057	-2
1975	100.689	-	100.689	-81
1976	1.661.967	-	1.661.967	1551
1977	1.027.128	-	1.027.128	-38
1978	169.627	-	169.627	-835
1979	171.767	-	171.767	1
1980	748.712	-	748.712	336
1981	2.089.279	-	2.089.279	179
1982	2.362.806	-	2.362.806	13
1983	1.305.990	-	1.305.990	-45
1984	590.840	-	590.840	-55
1985	12.374	-	12.374	-98
1986	600.759	-	600.759	4755
1987	1.855.815	-	1.855.815	209
1988	2.323.456	-	2.323.456	25
1989	2.126.141	-	2.126.141	-8
1990	2.773.809	-	2.773.809	30
1991	2.702.041	-	2.702.041	-3
1992	3.573.361	-	3.573.361	32
1993	5.362.034	-	5.362.034	50
1994	7.355.935	-	7.355.935	37
1995	6.892.820	-	6.892.820	-6

Kaynak: TÜİK, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur. *Tohum hariçtir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Yukarıdaki tabloda (Tablo 5) görüldüğü gibi, 1971, 1975, 1979 ve 1985 yıllarında ihracat rakamları düşük seyretmiştir. Özellikle 1969-1975 yıllarında birliğe ihracat istenilen seviyede artış kaydetmemiştir. Bunda ABD'nin değişik amaçlarla Türkiye'deki haşhaş ekiminin ve ticaretinin engellenmesi için Birliğe ve Türkiye'ye baskı yapmasının etkisi olmuştur (Tekin ve Dokuyan, 2022: 54-70). 1971 ve 1974 yılları arasında haşhaş üretimi yasaklanmıştır. 1969-1995 döneminde haşhaş üretim miktarı yıl itibarıyla en düşük seviyesini 1985 yılında görmüştür (Tablo 1). Üretim miktarının düşüşüne bağlı olarak bu yılda Birlikle ihracatımız en düşük seviyede gerçekleşmiştir. Bu yılda birliğe gerçekleştirdiğimiz haşhaş ihracatının değeri 12 bin dolar gibi oldukça düşük bir rakam şeklinde gerçekleşmiştir. 1987-1995 tarihleri arasında Birliğe gerçekleştirilen haşhaş ihracatı genel olarak artış eğilimi göstermiştir. Bunda Birliğin genişlemesi yanında üretimde gerçekleşen verimlilik, ihracat teşvikleri, döviz kurlarının ihracat açısından olumlu seyretmesi, Türkiye'nin coğrafi olarak birliğe yakın olmasının getirdiği lojistik üstünlük, Birleşmiş Milletler tarafından verilen üretim iznin sınırlı ülkelere verilmiş olması gibi faktörlerin etkisi söz konusudur.

Diğer Yağlı Tohumlar

Dış ticaretle ilgili diğer yağlı tohumların kapsamında, aspir, kanola, pamuk çekirdeği (çiğit) ve yer fıstığı gibi yağlı tohumlar bulunmaktadır.

Tablo 6: Türkiye-AB Diğer Yağlı Tohum Ticareti (ABD Doları) (1969-1995)

Yıl*	Diğer Yağlı Tohumlar**			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Değişim Oranı (%)
1969	143.557	44	143.513	-
1970	347.093	-	347.093	142
1971	1.137.226	-	1.137.226	228
1972	1.133.160	-	1.133.160	0
1973	2.418.387	-	2.418.387	139
1974	1.318.586	-	1.318.586	-66
1975	2.161.203	-	2.161.203	64
1976	1.042.219	-	1.042.219	-52
1977	1.675.719	-	1.661.265	59
1978	1.626.788	596	1.626.192	-2

1979	1.039.281	-	1.039.281	-36
1980	1.485.131	611.798	873.333	-16
1981	2.307.408	-	2.307.408	164
1982	2.330.842	-	2.330.842	1
1983	2.363.898	-	2.363.898	1
1984	2.395.927	-	2.395.927	1
1985	1.156.685	-	1.156.685	-52
1986	959.700	619	959.081	-17
1987	924.455	-	924.455	-4
1988	847.739	-	847.739	-8
1989	665.513	238	665.275	-22
1990	343.043	114	342.929	-48
1991	291.745	-	291.745	-17
1992	140.773	73.202	67.571	-76
1993	39.148	19.410	19.738	-71
1994	197.868	1.037	196.831	897
1995	42.230	6.591	35.639	-85

Kaynak: TÜİK, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur. *AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır. **Tohum hariçtir.

Diğer yağlı bitkisel ürünlerinden biri olan aspir ağırlıklı olarak yağ üretiminde kullanılmaktadır. Aspir yalnızca safran olarak isimlendirilen sarı, kırmızı, turuncu, krem ve beyaz çiçeklere sahip, çalimsı formda tek yıllık bir bitkidir. Aspir tohumlarından yağ elde edilmekte, tohumları aynı zamanda hayvan yemi, sap kısımları da yakacak ve süs bitkisi olarak kullanılmaktadır. Tohumlarından elde edilen yağın yaklaşık %90'ı doymamış yağ asitlerinden oluşmakta olup, yemeklik yağ kalitesi oldukça yüksektir. Aspir aynı zamanda, mekanizasyona uygun, yağ kalitesi yüksek, kuru tarım alanları için gelecek vaat eden bir kültür bitkisi olması nedeniyle de önemli tarımsal avantajlara sahiptir. Aspir bitkisi, derin ve kazık köklü olması, toprağı gevşetmesi, erozyonu önlemesi, yabancı otu bastırması gibi özelliklerinden dolayı Türkiye coğrafyasında İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde ekim nöbetinde değerlendirilerek nadas alanlarında tercih edilebilecek öneme sahiptir.

Aspir üretiminde Kazakistan ilk sırada yer almakta, bunu, Hindistan, Rusya, Meksika, Arjantin ve ABD izlemektedir. Dünya aspir üretiminde Türkiye 8. sırada bulunmakta olup, dünya aspir üretiminin yaklaşık %7'sini sağlamaktadır (Aşçı, Çaloğlu, Saner, Kart ve Öz, 2022: 229).

Diğer yağlı tohumlar arasında yer alan kanola ise üretimi ayçiçeğı ve soyaya göre nispeten daha düşüktür Bitkisel yağ kaynağı olarak kanola II. Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan ve Romanya'dan gelen göçmenlerle kolza adı ile ülkemize girmiş ve Trakya'da ekim alanı bulmuştur. Ülkemizde rapiska, rapitsa, kolza isimleriyle de bilinen kanola kışlık ve yazlık olmak üzere iki fizyolojik döneme sahip üretimi yapılmaktadır. Kanola tanesinde bulunan %38-50 yağ, %16-24 protein, zengin oleik ve linoleik asit miktarı ve yağın kaynama noktasının yüksek olması nedenleriyle önemli bir yağ bitkisidir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Diğer yağlı tohumlar kapsamında değerlendirdiğimiz yer fıstığı Avrupa Birliği ile gerçekleştirilen dış ticaret rakamlarının yüksek seyretmesinde oldukça etkili olmuştur. Bunda Avrupa Birliği ülkelerinde üretimin çok düşük gerçekleşmesi etkili olmuştur (Şahin, 2014: 229). Özellikle İtalya ile gerçekleştirilen yer fıstığı ihracatı bunda en önemli etken olmuştur. Türkiye'den Birliğe yapılan toplam yer fıstığı ihracatının %90 İtalya'ya gerçekleştirilmiştir. İtalya'nın yer fıstığına olan talebi ihracatımızı çok etkilemiştir. Bu ülkenin yer fıstığına olan talebi artınca ihracatımız artış, aksi durumda ise düşmüştür. Türkiye Gümrük Birliğine katılımından önce Birliğe 26 yıllık zaman zarfında toplamda 30.5 milyon dolar değerinde diğer yağlı tohumlar ihracatı gerçekleştirmiştir. Belirtmek gerekir ki, diğer yağlı tohumlulardan gerçekleştiren bu ihracatın 27.08 milyon dolarını tek başına yer fıstığı oluşturmuştur (TÜİK, 2023). 1973, 1975, 1981, 1982, 1983 ve 1984 yıllarında ihracat değerleri 2 milyon dolar üzerinde gerçekleşmiştir. 1986 yılı ve sonrasında ise ihracat değeri 1 milyonun altına düşmüştür. Yukarıda ifade edildiği gibi, AB'ne gerçekleştirdiğimiz yer fıstığının toplam değeri, İtalya'nın bu ürüne olan ihtiyacı ile yakından ilgili bulunmaktaydı. İtalya'da üretimin az gerçekleştiği yılda Türkiye'den yapılan ithalatı da artmıştır (FAO, 2024). İtalya'ya yapılan yer fıstığı ihracatı izleyen yıllarda da devam etmiştir. Türkiye'den ithal edilen yer fıstığı İtalya'da ağırlıklı olarak fıstık ezmesi şeklinde değerlendirilmektedir.

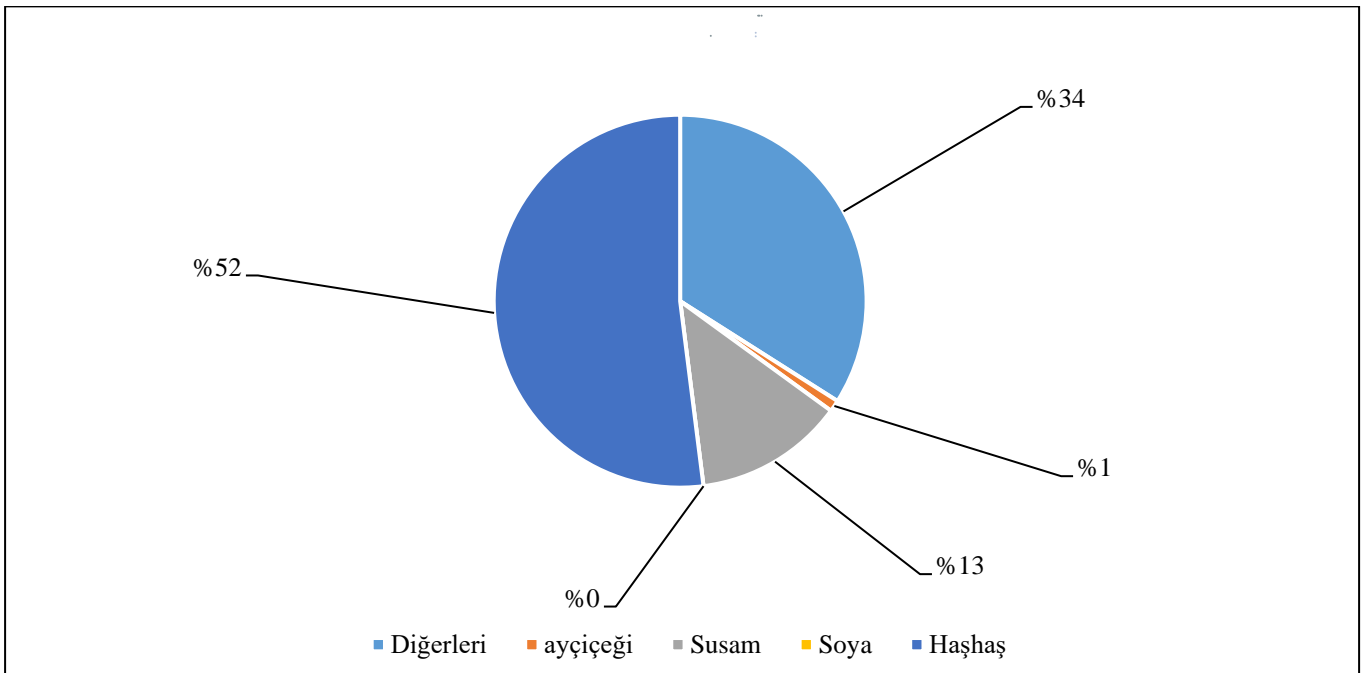
Diğer yağlı tohumlar kapsamında değerlendirdiğimiz kolzada ise, Gümrük Birliği öncesi dönemde (1969-1995) toplam 713 bin dolarlık bir ithalat gerçekleştirilmiştir. 1980 yılında birlikten ithal ettiğimiz kolza ithalatının değeri 611 bin dolar, 1992 yılında 73.2 bin dolar ve dönemin son yılı olan 1995 yılında ise 6.5 bin dolar olmuştur. Kolza ithalatının düşmesinde diğer etkenler yanında özellikle alternatif ürün olarak ayçiçeğinin daha ön plana çıkarılmasının etkisi olduğunu değerlendirmekteyiz. Başka bir deyişle, ayçiçeğı gerek üretim gerekse dış ticarete kolzaya göre daha fazla desteklenmiştir.

Diğer yağlı tohumlar kapsamında inceleme konusu yaptığımız ürünler aspir, pamuk çekirdeği çığıti, yer fıstığı ve kolzadır. Burada adını belirttiğimiz ürünlerde, inceleme konusu yapılan dönemde Türkiye dış ticaret açısından Birlikle yaptığı dış ticarete fazlalık vermektedir. 26 yıllık bir zaman zarfında Türkiye'den Birliğe toplamda 30.5 milyon dolar diğer yağlı tohumlular ihracatı gerçekleştirmiştir. Birlikten gerçekleştirilen ithalatın değeri ise 728 bin dolardır.

Başka bir deyişle, Türkiye diğer yağlı tohumlarda net bir ihracatçı ülkedir. Diğer yağlı tohumlarda Türkiye'nin Birliğe karşı dış ticaret fazlalığı vermesinde, ihracat açısından döviz kurlarının uygun olması, Birliğe dahil üye ülkelerden bu ürünlere olan talebinin güçlü bir şekilde seyretmesi, devlet desteklerinin üretim ve ihracatı teşvik edici olmasının etkili olduğunu değerlendirmekteyiz. Bu dönemde en çok ihracat %85 oranıyla İtalya ve %3 oranıyla Almanya'ya gerçekleşmiştir. İthalatta ise başı Almanya çekmiştir. İthalatın % 85'i Almanya, %6'sı İngiltere ve %6'sı Hollanda'dan yapılmıştır (TÜİK, 2023).

Oransal Açıdan Türkiye Avrupa Birliği Yağlı Tohum Ticaretin Değerlendirilmesi (1969-1995)

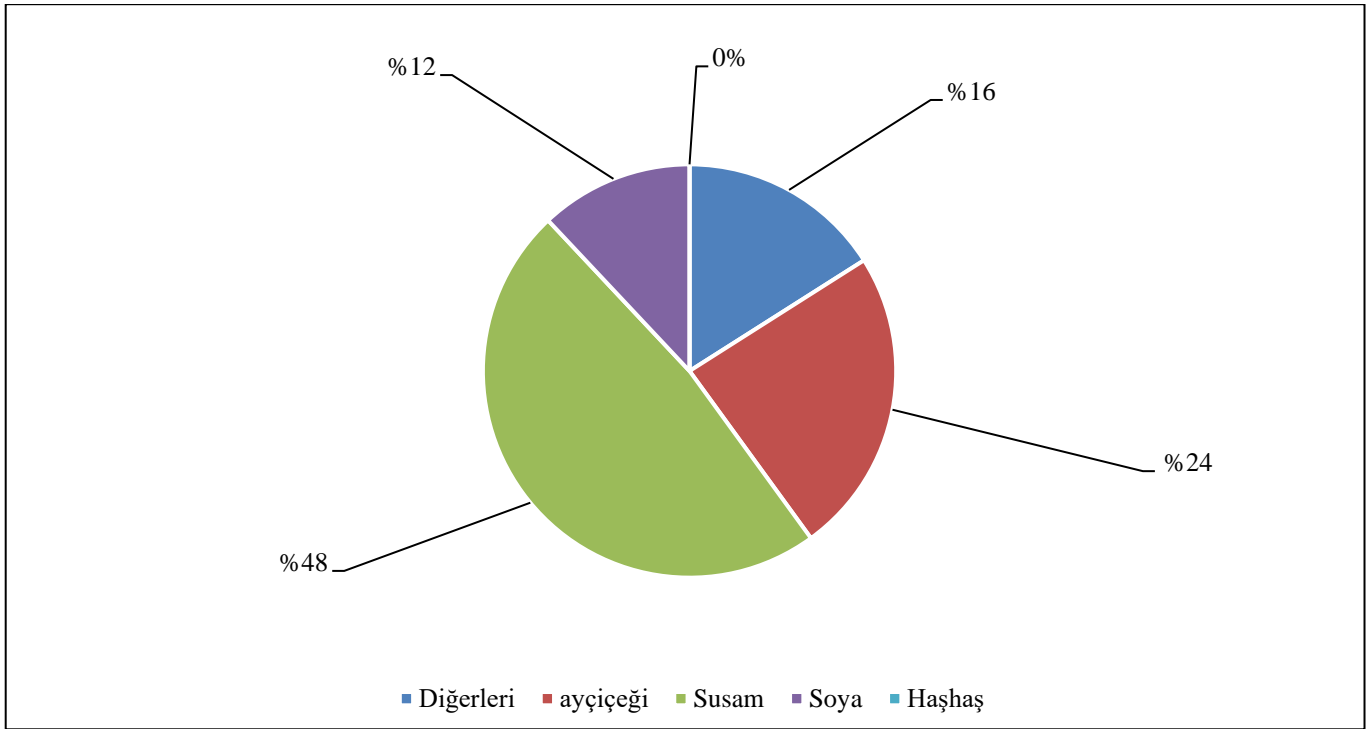
İlgili dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne gerçekleştirdiği ihracatın oransal yapısına bakıldığında %52 oranı ile haşhaş başı çekmektedir. Haşhaşı diğer yağlı tohumlar %34 oranıyla takip ederken, onları %13 ile susam ve %1 ile ayçiçeği takip etmektedir. Soyada ise Birliğe hiçbir ihracatta bulunulmamıştır.

Şekil 1: Türkiye-AB Yağlı Tohumlular Ürün Bazlı İhracatın Oransal (%) Dağılımı (1969-1995)

Şekilden de görüldüğü gibi, Türkiye'nin üretimlerinde yeterli olmadığı ayçiçeği, soya ve susamda Birliğe oransal açıdan oldukça düşük ihracatta bulunmuştur. Bu üç ürünün oransal toplamı Birliğe yapılan ihracatın yalnızca %14'lük oranını oluşturmaktadır. Haşhaşın yağlı tohumlardaki ihracattaki oranı diğer tüm yağlı tohumların toplamından daha yüksek gözükmektedir (Şekil 1). Bu oranın yüksek gözükmesinde diğer faktörler yanında özellikle Birleşmiş Milletlerin sınırlı ülkeye bu ürünün üretimine izin vermesinin etkisi vardır.

Dış ticaretin ithalat yönüne baktığımızda (Şekil 2) oransal olarak en büyük pay susama aittir. Susamın ithalatın toplamından aldığı pay %48'dir. Susamı %24 ile ayçiçeği, %16 ile diğerleri ve %12 ile soya izlemektedir. Haşhaşta Birlikten herhangi bir ithalat gerçekleşmemiştir.

Şekil 2: Türkiye-AB Yağlı Tohumlular Ürün Bazlı İthalatın Oransal (%) Dağılımı (1969-1995).

Oransal büyüklük açısından Haşhaş ve diğler yağlı tohumlar grubu dışarıda bırakıldığında, susam, ayçiçeği ve soyada Türkiye AB'den net bir ithalatçı ülke görünümünde bulunmaktadır.

Gümrük Birliğinden Sonraki Dönem (1996-2022)

Türkiye genel olarak yağlı tohumların üretimi (haşhaş ürünü hariç) açısından kendine yeten bir ülke değildir. Nüfus artışı, turizm ve dâhilde işleme rejimi yağlı tohum bitkilerine olan ihtiyacı artırmaktadır. Yağlı tohumlarda yerli üretim yeterli olmadığı için dışarıdan ithalat yoluyla yağlı tohum ihtiyacı karşılanmaktadır. Artan talep dış ticarete açık verilmesine neden olmaktadır. En fazla ithal edilen ürünler ise ayçiçeği, soya ve susamdır.

Ayçiçeği

Türkiye'nin ayçiçeği tohumu ihracatı oldukça azdır. Türkiye'nin Avrupa birliği ile ilgili ayçiçeği dış ticaretine baktığımızda cari açık açısından durumun Türkiye aleyhine seyretmiştir. Gümrük birliğinden sonra ki dönem olan 1996-2022 yılları rakamlarına bakıldığında bunu görmek mümkündür.

Tablo 7: Türkiye-AB Ayçiçeği Ticareti (ABD Doları) (1996-2022)

Yıl**	Ayçiçeği*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Değişim Oranı (%)
1996	1.789.602	4.221.823	-2.432.221	-
1997	1.084.291	16.201.630	-9.982.371	310
1998	1.056.010	1.377.109	-321.099	-97
1999	1.047.045	558.524	488.521	-252
2000	856.357	2.514.446	-1.658.089	-439
2001	891.543	12.796	878.747	-153
2002	645.618	2.228.057	-1.619.692	-284
2003	987.491	-	987.491	-161
2004	300.976	393.027	-92.051	-109
2005	279.347	10.216.458	-9.937.111	10.695
2006	85.369	-	85.369	-101
2007	90.348	95.052.025	-94.961.677	-111.337
2008	110.400	293.455.723	-293.345.323	209
2009	63.496	131.170.631	-131.107.135	-55
2010	132.007	181.343.575	-181.211.568	38
2011	290.375	254.140.446	-253.850.071	40
2012	203.267	129.532.009	-129.328.742	-49
2013	344.630	260.608.469	-260.263.839	101
2014	213.680	197.687.758	-197.474.078	-24
2015	576.126	60.764.198	-60.188.072	-70
2016	1.914.647	68.005.992	-66.091.345	10

2017	1.321.582	64.377.203	-63.055.621	-5
2018	427.699	143.887.400	-143.459.701	128
2019	238.855	142.512.461	-142.273.606	-1
2020	109.245	73.980.040	-73.870.795	-48
2021	2.239.247	247.918.013	-245.678.766	233
2022	8.539	91.020.821	-91.012.282	-63

Kaynak: TÜİK, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur. *Tohum hariçtir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Türkiye ilgili dönemde AB'ne toplamda 17.3 milyon dolar ayçiçeği ihracatında bulunmuştur. Avrupa Birliğine bu dönemde gerçekleşen ayçiçeği ihracatı genel olarak iniş ve çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1996 yılında 1 milyon 987 bin dolar civarında gerçekleşen ihracatımız iç tüketime bağlı olarak 1997'de 1 milyon 84 bin civarına düşmüştür. 2000,2004, 2006,2007 ve 2009 yıllarına baktığımızda ihracat değerlerinde ciddi bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu dönemde dünyada ayçiçeği üretiminde azalış yaşanmıştır (FAO, 2024). 2010 yılı sonrasında ise, ayçiçeği üretim miktarımızda ciddi artışlar olmuştur. Üretimde yaşanan artış ihracat değerine olumlu yansımıştır. 2011 yılında küresel piyasalarda ayçiçeği fiyatında düşüşler yaşanmıştır. Bu düşüş 2019 yılına kadar devam etmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020: 26). AB'nin biyodizel yakıtı yönelişinin bir sonucu olarak Türkiye'den Birliğe, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında ayçiçeği ihracatımızda bir artış kaydedilmiştir (TEPGE, 2016: 3).

Gümrük birliğine katılmadan sonra, iç tüketim artışına bağlı olarak ayçiçeği tohumu ithalatı artış eğilimine girmiştir. 1996 yılında 16.2 milyon dolar civarında gerçekleşen ayçiçeği ithalatımız 1997'de iç üretimimizdeki düşüşe bağlı olarak yükselmiştir (FAO,2024) 2000 yılında uluslararası piyasaların etkisiyle ayçiçeği ithalatımızda artış olmuştur. Ülkemizde 2001 yılında yaşanan ekonomik ve siyasi kriz sonucunda Türk Lirası ciddi oranda değer kaybetmiştir. Bu durum ayçiçek ithalatını 12.700 dolar seviyesine indirmiştir. Uygulanan ekonomik program yansımaları sonucunda zaman içerisinde ithalat değeri yükselmiştir. Şunu belirtelim ki, 2003 ve 2006 yıllarında yapılan ithalat ağırlıklı olarak ayçiçeği tohumunda (ana tohum) şeklinde gerçekleşmiştir (Karagöz, 2015: 70). 2007 ve sonrasında ise Birlikten ülkemize ciddi oranda ayçiçeği ithalatı gerçekleştirilmiştir. Bunda iç tüketiminin artması yanında, Dahilde İşleme Rejimi (DİR)'nin de etkisi vardır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024). Bilindiği gibi, ihraç ürünlerimize dünya piyasalarında rekabet gücü kazandırmak ve ihraç ürünlerimizi çeşitlendirmek amacıyla, dünya piyasa fiyatlarından gümrük muafiyetli olarak, ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın, ihraç ürünün üretimi için gerekli olan ve fiyat ve/veya kalite bakımından yurt içi piyasalardan temin edilemeyen, hammadde, yardımcı madde ve ambalaj malzemeleri ithalatına imkan veren ekonomik etkili bir gümrük rejimidir. Ayçiçeği ithalatçılarımızın bir kısmı dışarıdan ayçiçeği tohumunu dahilde işleme rejimi kapsamında gümrük vergisiz olarak ithal etmekte, ülkemizde ithal edilen ayçiçeği tohumunu yağa çevirdikten sonra ihraç etmektedir. Görüldüğü gibi, gümrük vergisiz ithal edilen ayçiçeği işlendikten sonra ihraç edilmek zorundadır. Aksi takdirde ayçiçeği tohumunu ithal edenler gümrük vergisini ödemek yanında diğer bir kısım yaptırımlara maruz kalabilmektedir. Dahilde işleme rejimi kapsamımda gerek ithalatımız gerekse ihracatımız artış kaydetmektedir. Ancak ihracattaki artış ülkemize ithal edilen ürüne katma değer eklendikten sonra ihraç edilmektedir. Doğal olarak bu durum ihracat rakamlarının ithalata nazaran daha fazla olmasını gerektirmektedir.

Ayrıca Avrupa birliğinden ülkemize ayçiçeği ithalatını artıran bir diğer nedende ayçiçeği üretiminde önemli bir yere sahip olan Bulgaristan ve Romanya'nın birliğe katılımıdır. AB'nin ayçiçeğini 2015-2017 yıllarında ihraç etmekten ziyade biyodizelde kullanma tercihi ithalatımızda düşüş yaşanmasına neden olmuştur (FAO, 2024). 2020 yılında ise, covid-19'a bağlı olarak ayçiçeği üreticisi olan Romanya ve Bulgaristan'ın kendini koruma amaçlı ayçiçek ticaretini kısıtlaması Türkiye'ye olan ihracatlarını düşürmüştür. (TEPGE, 2022). Özellikle Rusya ve Ukrayna arasında savaş, Birlikte yapılan ayçiçeği dış ticaretini çok dramatik bir şekilde düşürmüştür.

Türkiye Avrupa Birliği ile yaptığı ayçiçeği dış ticaretinde net bir şekilde ithalatçı bir ülke konumunda bulunmaktadır. Bilindiği gibi bir ürünün ihraç ve ithalatında rol oynayan etmenlerin başında o ürünün fiyatı gelmektedir. Konumuzla ilgili olan ayçiçeğinin fiyatını belirleyen unsurlar, üretim rekoltesi, iklim şartları, tüketim, petrol fiyatları, parite, spekülörlerin yatırım eğilimleri, ekonomik veriler, devlet teşvikleridir. Fiyat yanında ayçiçeği dış ticaretini etkileyen diğer unsurlar arasında ayçiçeğinin üretim maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle dış pazar fiyatlarıyla rekabet edememesi, birim alandaki getirisinin düşük olması nedeniyle, yetiştirildikleri bölgelerdeki alternatif ürünlerle rekabet edememesi (ayçiçeği/buğday paritesinin buğday lehine bozulması) ve dünya ham yağ fiyatlarının Türkiye'ye göre daha düşük olmasıdır (Gıda 2000 Dergisi, 2012). Görüldüğü gibi, ayçiçeğinde ithalatçı konumdan çıkıp ihracatçı bir komuma gelmemiz için dış ticarete rekabet edilebilir bir duruma gelmemiz gerekir. Bilindiği gibi rekabet kavramı, piyasada ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen ekonomik birimler arasında zaman içinde ortaya çıkan bir yarış ve karşılıklı içindeki ilişki süreci olarak tanımlanmaktadır (Bekmez ve Terzioğlu, 2008: 4).

Avrupa Birliğinden bu dönemde gerçekleştirilen ayçiçeği ithalatının toplam parasal değeri ise 2 milyar 473 milyon dolardır. Dış ticaret farkı ithalat lehine 2 milyar 450 milyon dolardır. Türkiye'den Avrupa birliği kapsamında en

fazla ayçiçeği ihracatı sırasıyla İspanya (%36), Almanya (%21), Romanya (%12), ithalat ise Romanya (%44), Bulgaristan (%42) ve Macaristan (%1,4) şeklinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023).

Susam

Yağlı tohumlardan olan susamda Türkiye 1996-2022 döneminde, Birliğe yapılan dış ticarete fazlalık vermektedir. Türkiye 27 yıllık bu zaman sürecinde toplamda birliğe 19.1 milyon dolarlık bir ihracatta bulunmuştur. Şunu belirtelim ki, birliğe yapılan ihracat dalgalı bir seyir izlemiştir. 1996 yılında birliğe 1.5 milyon dolarlık bir ihracat gerçekleştirilirken, bu rakam 2006 yılında 2.1 milyon dolara kadar çıkmış, fakat 2007 yılında 674 bin, 2008 yılında ise 537 bin dolara düşmüştür. Bilindiği gibi, ihracat ve ithalat miktarını etkileyen faktörlerin başında ilgili ürünün üretim miktarı başta gelmektedir. Ülkedeki üretim miktarını da belirleyen en önemli etmenlerin başında ise ilgili iklim koşullar gelmektedir. 2007'de mevsim normallerinin üzerinde seyreden sıcak hava ve kuraklığın etkisiyle ürün miktarındaki azalışın etkisiyle ihracat ve ithalat rakamları düşük gerçekleşmiştir (TOBB, 2008: 12). 2008 ve 2017 yıllarında Türkiye ve dünyada üretim miktarında meydana gelen azalışa bağlı olarak bu durumdan susam ihracat ve ithalatımız olumsuz etkilenmiştir. 2017-2021 yıllarında dünyada susam üretim miktarında artış gerçekleşmiştir (FAO, 2024). Bu durum re export ihracatımıza olumlu yansımıştır.

İnceleme konusu dönemde birlikten ithal edilen susam tohumunun toplam parasal değeri ise 1 milyon 630 bin dolardır. Dış ticaret ise ihracat lehine 17.4 milyon dolardır. Türkiye, Birlikle yaptığı susam dış ticaretinde net bir ihracatçı ülke konumundadır. Şunu belirtelim ki, Türkiye dünya ile gerçekleştirdiği susam ithalatının bir kısmını tekrar ihraç (re exports) etmektedir (CBI, 2022). Türkiye bu dönemde Avrupa Birliği'ne üye ülkelere en çok susam ihracatı sırasıyla, Yunanistan (%33), Almanya (%18) ve Hollanda'ya (%9), en çok susam ithalatı ise, Hollanda (%37), Yunanistan (%21) ve İtalya'dan (%12) olmuştur (TÜİK,2023).

Tablo 8: Türkiye-AB Susam Ticareti (ABD Doları) (1996-2022)

Yıl	Susam*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Değişim Oranı (%)
1996	1.513.455	373.430	1.140.025	-
1997	1.220.879	316.349	904.530	-21
1998	1.160.730	-	1.160.730	28
1999	1.800.825	117.643	1.461.456	26
2000	583.899	28.561	555.338	-62
2001	2.040.367	-	2.040.367	267
2002	2.010.033	-	2.010.033	-1
2003	1.763.574	29.611	1.733.963	-14
2004	2.265.857	-	2.265.857	31
2005	2.151.649	60.290	2.091.359	-8
2006	2.151.230	-	2.151.230	3
2007	674.472	129	674.343	-69
2008	537.511	8.047	529.464	-21
2009	755.424	8.673	466.922	-12
2010	939.661	-	939.661	101
2011	808.951	1.096	807.855	-14
2012	1.080.377	-	1.080.377	34
2013	1.709.499	-	1.709.499	58
2014	997.469	-	997.469	-42
2015	930.508	-	930.508	-7
2016	953.450	167	953.283	2
2017	2.435.612	-	2.435.612	155
2018	12.501.854	45.679	12.456.175	411
2019	20.330.538	27.496	20.303.042	63
2020	24.319.442	159.019	24.160.423	19
2021	42.638.818	193.771	42.445.047	76
2022	28.852.686	265.555	28.587.131	-33

Kaynak: TÜİK, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur. *Tohum hariçtir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Türkiye'nin Birliğe susam ihracatı özellikle 2017 yılında itibaren hız kazanmış, bu hız 2021 yılından sonra ivme kaybetmiştir. Türkiye'nin susam dış ticaretinde fazlalık vermesinde, üretim miktarları, devlet teşvikleri, dünya piyasalarındaki susam fiyatları ve döviz kurlarının etkili olduğunu değerlendirmekteyiz.

Soya

Türkiye soya dış ticaretinde açık vermektedir (Tablo 9). İnceleme konusu yaptığımız dönemde gerçekleşen ihracat ve ithalat rakamlarına bakıldığında bunu görmekteyiz. 1996-2022 döneminde Türkiye'nin Birlikle gerçekleştirdiği soya dış ticaretinde bir dalgalanma söz konusudur. 1995-2022 döneminde Avrupa Birliği ile yapılan soya dış

ticaretinde Türkiye toplamda 16 milyon dolar ihracat gerçekleştirmiş, buna karşılık ithal edilen soyanın toplam parasal değeri ise 91 milyon dolardır. Soyada gerçekleşen dış ticaret farkı ise ithalat lehine yaklaşık 75 milyon dolardır. Bu dönemde en çok soya ihracatı Slovenya (%57), Hollanda (%15) ve Almanya'ya (%0,2), ithalat ise en çok Romanya (%33), İtalya (%10) ve Almanya'dan (%0,5) gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2023). AB ile gerçekleştirdiğimiz soya ihracatında, 1996-2011 yılları arasında soya üretimimizde bazı yıllarda ciddi düşüşlerin yaşanması ve iç tüketimin fazla olmasına bağlı olarak önemli bir gelişme kaydedilememiştir. (TÜİK, 2023). Türkiye'de soya üretimine verilen desteklerle 2012-2015 arsında soya üretiminde kısmi bir artış yaşanmış ve bu artış da ihracata yansımıştır.

Dünyada en büyük soya ithalatçısı Çin'dir. Bu ülkeden sonra en fazla ithalat AB tarafından gerçekleştirilmektedir. AB ile yürüttüğümüz dış ticaret kapsamında Birlikten gerçekleştiren soya ithalatında 1996-2006 yıllarında rakamlar oldukça düşük seyretmiştir. Bunda Avrupa Birliğinin soyada kendisinin de ithalatçı olmasının etkisi büyüktür. 2007 sonrasında ise, AB genişleme sürecine bağlı olarak Romanya ile gerçekleştirdiğimiz soya ithalatı yüksek seyretmiştir. 2008 yılında dünyada soya üretim miktarında düşüş yaşanmıştır (FAO,2024). Bununla birlikte 2008'de yaşanan ekonomik krizin etkisiyle artan petrol fiyatı soya ithalatına yansması sonucu ithalat değerimiz 38 bin dolar seviyesine gerilemiştir. Yıl sonuna doğru petrol fiyatlarının gerilemesiyle soya ithalatımız 2009'da 6 milyon 88 bin dolar seviyesinde olmuştur. 2010 yılında ise ülkemizde biyoteknoloji düzenlemeleri sonucunda GDO'lu ürünlere yasak getirilmiştir. Gıda ve endüstriyel kullanımına yasak getirilmiş, yem olarak kullanımına da sınırlama getirilmiştir. Bu durum soya ithalatını belirsiz kılmıştır. Bunun sonucunda ithalatımız 671 bin dolar civarına gerilemiştir. 2011 yılında ise Biyo-Güvenlik Kurulu Kararı ile yönetmelik sadece endüstriyel ve yem amaçlı kullanımlı olarak genişletilmiştir. Alınan bu karar ile soya ithalatı 2 milyon 9 bin dolar seviyesine çıkmıştır. AB ile gerçekleştirilen soya küspesi vergisi ise 2015 yılı itibarıyla %0 olarak uygulanmıştır. Bu durum 2015 ithalatımızın yüksek olmasını etkilemiştir. (TEPGE, 2015: 11). 2019 yılında AB ile ithalatımız 27 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu yılda en fazla ithalat Romanya'dan gerçekleştirilmiştir (FAO, 2024). 2020 yılında ise soya üretimde aşırı nemden dolayı dünyada ekim alanlarında azalma yaşanmıştır. Bu durum 2020-2021 yılında soya ithalatının düşük gerçekleşmesinde etkili olmuştur (TEPGE, 2020).

Tablo 9: Türkiye-AB Soya Ticareti (ABD Doları) (1996-2022)

Yıl**	Soya*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Değişim Oranı (%)
1996	40.236	24.846	15.390	-
1997	-	32.302	-32.302	-310
1998	-	-	-	-
1999	-	247	-247	-
2000	4.690	-	4.690	-1999
2001	-	-	-	-
2002	-	977	-977	-
2003	-	1.278	-1.278	31
2004	878	398	480	-138
2005	-	3.709	-3.709	-873
2006	-	740	-740	-80
2007	-	3.978.678	-3.978.678	-537.559
2008	44.030	38.026	6.004	-100
2009	-	6.884.260	-6.884.260	-114.761
2010	-	671.580	-671.580	-90
2011	-	2.904.769	-2.904.769	333
2012	8.246.857	24.521	8.222.336	-383
2013	2.976.773	11.317	2.965.456	-64
2014	1.118.258	-	1.118.258	-62
2015	3.841.354	15.757.975	-11.916.621	-1.166
2016	-	9.471.684	-9.471.684	-21
2017	-	2.073.133	-2.073.133	-78
2018	-	1.973.875	-1.973.875	-5
2019	260	27.035.591	-27.035.331	1.270
2020	10	10.489.657	-10.489.647	-61
2021	78.878	1.725.696	-1.646.818	-84
2022	1.243	8.421.508	-8.420.265	411

Kaynak: TÜİK, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur. *Tohum hariçtir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Soyada dış ticaretinde açık verilmesinde, Türkiye'de soya küspesi ve soya fasulyesi ticareti, üretiminin tüketimi karşılama yeterli düzeyde olmamasıdır. Türkiye'de düşük soya üretiminin artan iç piyasa talebini karşılayamaması sonucunda özellikle yem sektörü küspe ihtiyacının karşılanmaması ithalat yoluna başvurulmasına neden olmaktadır (Uçum, 2016: 8).

Haşhaş

Dış ticaret rakamları (Tablo 10) görüldüğü gibi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile yaptığı haşhaş dış ticaretinde her yıl fazlalık vermiş olup, genelde ülkemiz bu ticarete net bir ihracatçı ülkedir.

Tablo 10: Türkiye-AB Haşhaş Ticareti (ABD Doları) (1996-2022)

Yıl**	Haşhaş*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Değişim Oranı (%)
1996	9.327.334	13.245	9.314.089	
1997	7.837.799	-	7.837.799	-16
1998	9.566.399	-	9.566.399	22
1999	9.703.972	500	9.703.472	1
2000	5.507.073	-	5.507.073	-43
2001	8.466.889	-	8.466.889	54
2002	4.425.910	47.449	4.378.461	-48
2003	7.679.833	52.994	7.626.839	74
2004	7.671.158	468.915	7.202.243	-6
2005	5.584.825	194.276	5.390.549	-25
2006	8.907.706	-	8.907.706	65
2007	13.202.171	-	13.202.171	48
2008	14.886.461	171.188	14.715.273	11
2009	6.114.966	410.811	5.704.155	-61
2010	5.970.809	-	5.970.809	5
2011	5.506.910	-	5.506.910	-8
2012	4.935.960	-	4.935.960	-10
2013	11.174.913	-	11.174.913	126
2014	9.588.441	-	9.588.441	-14
2015	7.295.412	-	7.295.412	-24
2016	6.566.254	-	6.566.254	-10
2017	4.641.390	6.286	4.635.104	-29
2018	15.008.630	90.669	14.917.961	222
2019	15.719.688	95.859	15.623.829	5
2020	8.305.266	59.987	8.245.279	-47
2021	7.037.567	-	7.037.567	-15
2022	6.538.653	163.350	6.375.303	-9

Kaynak: TÜİK, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur. *Tohum hariçtir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Birleşmiş Milletlerden verilen izinler çerçevesinde Toprak Mahsulleri Ofisi denetim ve koordinasyonunda üretilen haşhaşta Türkiye AB ile yaptığı dış ticarete net bir ihracatçı ülkedir. Türkiye inceleme konusu yaptığımız 1996-2022 yılları arasında Birliğe 227 milyon dolar değerinde haşhaş ihracatında bulunmuş, buna karşılık birlikten toplamda 1.7 milyonluk bir ithalatta bulunmuştur. Haşhaş dış ticaretinde ihracat lehine 225.3 milyon dolarlık bir fazlalık olmuştur. Daha önce ifade edildiği gibi, haşhaş üretimi Birleşmiş Milletlerin izin verdiği ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri kapsamında bu koşulları taşıyan Fransa, İspanya ve Macaristan'dır. Türkiye'nin ithalatını gerçekleştirdiği Fransa haşhaş üreticisi bir ülke iken, Hollanda re-export yoluyla bunu gerçekleştirmektedir. Bu durum yıl itibarıyla ihracatımız üzerinde etki yapmaktadır. Bu dönemde en çok haşhaş ihracatını gerçekleştirdiğimiz Avrupa Birliği üyesi ülkeleri sırasıyla, Almanya (%35), Hollanda (%19) İsveç (%11), en fazla ithalat ise Hollanda (%39), Almanya (%31) ve Fransa'dan (%2) şeklinde gerçekleşmiştir. (TÜİK, 2023).

Bazı beşeri etkiler ve kararsız olan doğal faktörler eklenince haşhaş tarımımız yıldan yıla bir dalgalanma göstermektedir. Haşhaş üretiminde bir istikrarın sağlanması halinde haşhaş ihracatı daha da artma imkanına kavuşmuş olacaktır.

Diğer Yağlı Tohumlar

Aspir, pamuk çekirdeği çığıti, kanola ve yer fıstığı tohumlarından oluşan grubun Türkiye- AB dış ticaretindeki yerine baktığımızda Türkiye'nin genellikle açık verdiği görülmektedir. 1996 yılından 2022 yılına kadar bir süreçte Türkiye'den Birliğe toplamda 28,8 milyon dolarlık diğer yağlı tohumlar ihracatı gerçekleşmiştir.

Tablo 11: Türkiye-AB Diğer Yağlı Tohumlar Ticareti (ABD Doları) (1996-2022)

Yıl*	Diğer Yağlı Tohumlar**			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Değişim Oranı (%)
1996	51.744	204.836	-153.092	-
1997	7.637	20.771	-13.134	-91
1998	22.995	672.515	-649.520	4.845
1999	59.063	728.393	-669.330	3
2000	17.298	1.089.459	-1.072.161	60

2001	57.583	72.373	-14.790	-99
2002	11.682	57.618	-45.936	211
2003	44.661	56.334	-11.673	-75
2004	12.797	82.298	-69.501	495
2005	29.133	125.317	-96.184	38
2006	7.015	9.082	-2.067	-98%
2007	42.750	30.233.995	-30.191.245	1.460.531
2008	6.110	14.794.974	-14.788.864	-51
2009	9.012	17.092.842	-17.083.830	16
2010	117.474	45.734.236	-45.616.762	167
2011	12.690	17.830.480	-17.817.790	-61
2012	2.472.200	33.032.127	-30.559.927	72
2013	317.616	41.624.310	-41.306.694	35
2014	193.389	119.164.251	-118.970.862	188
2015	862.710	104.653.347	-103.790.637	-13
2016	415.952	98.376.048	-97.960.096	-6
2017	2.174.957	15.872.001	-13.697.044	-86
2018	434.042	7.771.103	-7.337.061	-46
2019	2.690.200	227.204	2.462.996	-134
2020	797.293	23.033	774.260	-69
2021	5.132.250	45.987	5.086.263	557
2022	12.803.824	191.589	12.612.235	148

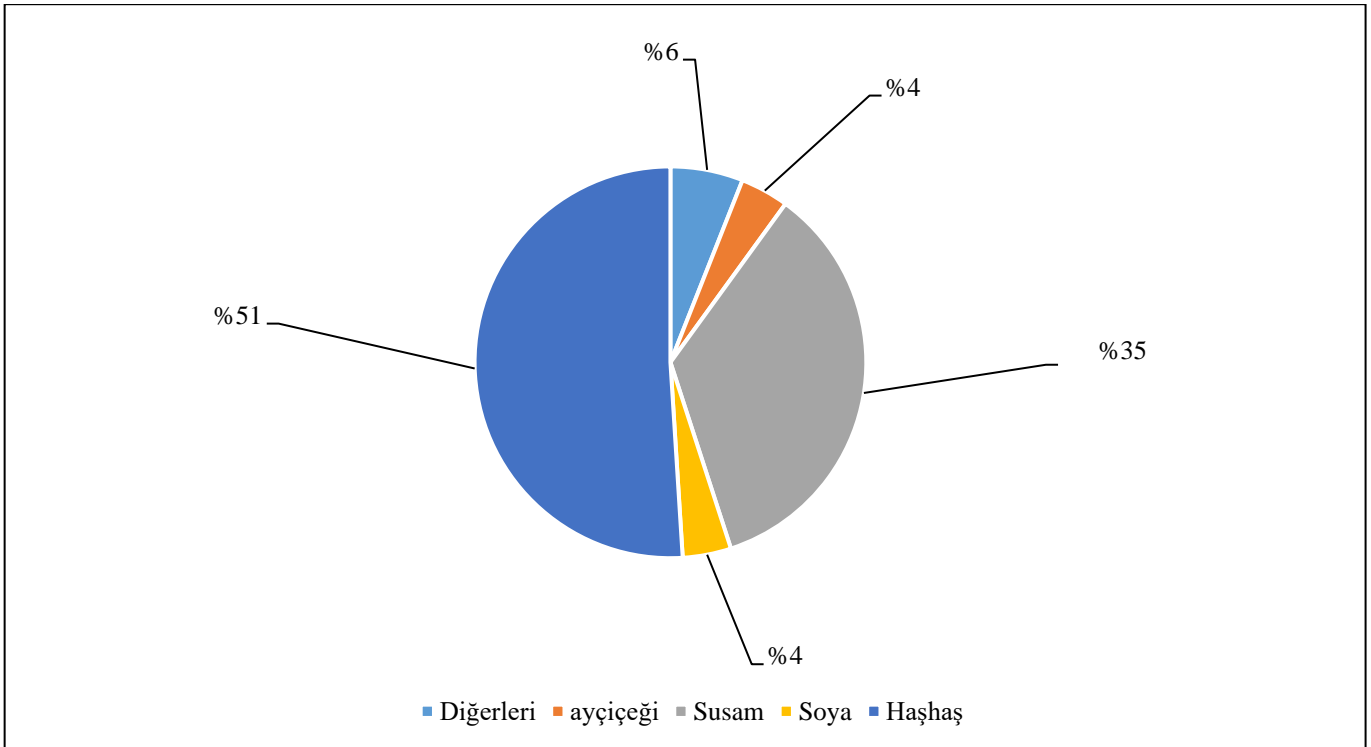
Kaynak: TÜİK, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur. *AB genişleme sürecine göre ve **Tohum hariç olarak hesaplanmıştır.

Bu dönemde Birlikten gerçekleştirilen toplam ithalat ise 549 milyon dolardır. Dönem içerisinde gerçekleşen dış ticaret açığı ise ithalat lehine 520 milyon dolardır (Tablo 11). Görüldüğü gibi diğer yağlı tohumlarda ithalat ve ihracat değerlerinde dalgalanmalar yaşanmıştır. Dış ticarete, 2007 yılından 2020 yılına kadar ithalatın çok ciddi bir ağırlığı olmuştur. Bunda özellikle AB'ne Romanya ve Bulgaristan'ın 2007'de ve Hırvatistan'ın 2013 yılında katılımı etkili olmuştur. 2020 yılından sonra ise ithalat miktarlarında ciddi bir düşme yaşanmıştır. Buna karşın aynı yılda ihracatta ciddi bir artış yaşanmıştır. Yaşanan bu değişimde iklim koşullarının etkisi söz konusudur. Başka bir deyişle iklim koşullarının olumsuz seyretmesi AB'de üretimin nispeten düşük olmasına neden olmuştur (FAO, 2024). Bu dönemde en çok ihracat sırasıyla, %25 oranıyla Almanya, %20 ile Hollanda, %10' ile İngiltere ve Slovenya'ya gerçekleştirilmiştir. Türkiye'ye yapılan ithalatın %36'sı Romanya, %34'ü Bulgaristan ve %2,5'i Hırvatistan tarafından gerçekleştirilmiştir (TÜİK).

Avrupa Birliği ile yapılan diğer yağlı tohumlar dış ticaretinde 2007 yılından 2020 yılına kadar ithalatın çok ciddi bir ağırlığı varken 2020 yılından sonra ise ithalat miktarlarında ciddi bir düşme yaşanmış, buna karşılık ise ihracatta artış yaşanmıştır. Diğer yağlı tohumlar dış ticaretinde 2020 yılından sonra yaşanan değişiklikte, bu ürünlerin üretimi için verilen desteklerin arttırılması nadasa bırakılan alanlarda özellikle aspir bitkisinin değerlendirilmesi, döviz kurları, verimlilik ve iklim koşullarının etkili olduğunu değerlendirmekteyiz.

Türkiye'nin AB ile Yaptığı Yağlı Tohumlar Dış Ticaretinin Ürün Bazında Oransal Olarak Değerlendirilmesi

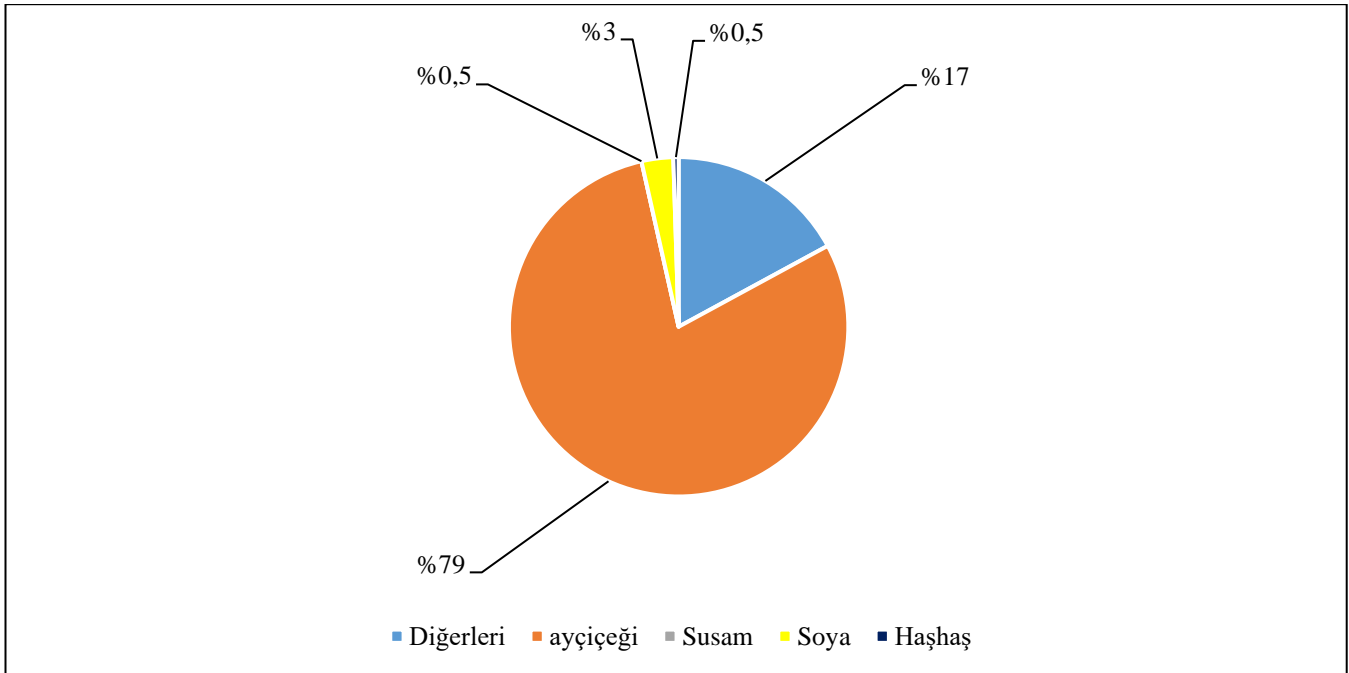
1996-2022 döneminde AB'ne yaptığımız yağlı tohumlar toplam ihracatından en fazla pay %51 oranıyla haşhaşa aittir. Haşhaşı %35 oranıyla susam, %6 ile diğer yağlı tohumlar, %4 oranlarıyla soya ve ayçiçeği takip etmektedir. Türkiye, ilgili dönemde haşhaş ve susamda Birliğe genel yağlı tohumlar ihracatında toplamda %86'luk gibi bir oranla önemli bir pay almışlardır. Ayçiçeği, soya ve diğer yağlı tohumlarda yapılan ihracatın oransal miktarı %14 oranı ile düşük kalmıştır (Şekil 3).

Şekil 3: Türkiye-AB Toplam İhracatın Oransal Dağılımı (1996-2022)

Haşhaş ihracatımızın oransal olarak yüksek olmasında Türkiye'nin üretim miktarı açısından önemli bir üretici ülke olmasının etkisi vardır. Türkiye, Toprak Mahsulleri Ofisinin gözetiminde yapılan haşhaş üretimine yeterli miktarda devlet teşvikleri vermesi yanında bu üründe verimliliğin gittikçe yükselmesi haşhaş dış ticaretinde rekabet gücümüzü artırmıştır.

İlgili dönemin yağlı tohumların ithalat yönüne bakıldığında ayçiçeğinin çok açık bir oran farkıyla toplam ithalat pay aldığı görülür. Ayçiçeğinin toplam ithalattan aldığı pay %79'dur. Yapılan ithalatta ayçiçeğinden sonra en büyük pay %17 değeri ile diğler yağlı tohumlar, onları da %3 oranıyla soya izlemektedir (Şekil 4).

Şekil 4: Türkiye-AB Toplam İthalatın Oransal Dağılımı (1996-2022)

Görüldüğü gibi yağlı tohumlarda AB'nden yapılan ithalatın en önemli ürünü ayçiçeğidir (Şekil 4). Başka bir deyişle ülkemiz, Birlikten ciddi miktarda bir ayçiçeği ithalatı gerçekleştirilmiştir. Birlik ülkelerinden olan Bulgaristan ve Romanya ayçiçeğinde kendi ihtiyaçlarının üzerinde bir üretim miktarı gerçekleştirdikleri için bu üretim fazlalığının bir bölümünü Türkiye'ye satarak değerlendirmektedirler.

GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ İLE YAPTIĞI YAĞLI TOHUM DIŞ TİCARETİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Avrupa Birliği ile yapılan yağlı tohumlar dış ticaretinde inceleme konusu yapılan 1969-1995 ile 1996-2022 dönemleri arasında ürün bazında gerek miktar gerekse oransal açıdan çok önemli değişimler yaşanmıştır. Ancak ifade edelim ki bu değişiklikler bazı ürünlerde çok dramatik olurken bir kısmında nispeten daha az bir değişim yaşanmıştır.

Ürün bazında bakıldığında, Türkiye Avrupa Birliği dış ticaretinde en önemli değişimin ayçiçeğinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1969-1995 döneminde Birliğe yapılan ayçiçeği ihracatı toplamda 891 bin dolardır. Ayçiçeğinin oransal olarak yağlı tohumlar dış ticaretinden aldığı pay %1 gibi çok düşük bir orandı. Yine aynı dönemde Birlikten yapılan toplam ayçiçeği ithalatı ise 1 milyon 127 bin dolardır. Bu miktar oransal olarak yapılan ithalatın %24'üne karşılık geliyordu. Türkiye'nin Gümrük Birliğine katıldıktan sonraki dönem olan 1996-2023 tarihleri arasındaki 27 yıllık bir süreçte Birliğe yapılan toplam ihracatın değeri 17.3 milyon dolar ve miktarın toplam ihracattan aldığı pay %6'dır. Yine bu dönemde yapılan toplam ithalatın toplam parasal değeri 2 milyar 473 milyon dolardır. Ayçiçeğinin toplam ithalattan aldığı pay %79 gibi çok yüksek bir orandır. Türkiye, Birlikle yaptığı ayçiçeği dış ticaretinde ithalat lehine gerek miktar, gerekse oransal olarak bir patlamadan bahsetmek mümkündür. Gümrük Birliğinden önceki dönemde 1.12 milyon dolarlık ithalat 2.47 milyar dolara yükselmiştir. Oransal olarak ithalat oranları, gümrük birliğinden önceki dönemde ayçiçeğin toplam ithalattan aldığı pay %24 iken, birliğe katıldıktan sonra %79'e çıkmıştır. Türkiye ayçiçeğinde ciddi bir dışalım yapan bir ülke haline gelmiştir (Tümertekin, Özgüç, 2011: 141). Türkiye'nin Birliğe katıldıktan sonra yaşadığı ayçiçeği ithalat patlamasında, Birliğe ayçiçeği üretiminde önemli olan ülkelerin katılımının ikinci dönemde gerçekleşmesi, Türkiye'nin ayçiçeği ihracatına olan talebinin artması (nüfus artışı, turizmden kaynaklanan ek talep gibi), iklim koşulları, döviz kurlarının ithalat açısından daha cazibeli olması gibi etkenler rol oynamıştır.

Yağlı tohumlarda, gümrük birliğine katıldıktan sonra ürün bazında dış ticarete yaşanan önemli gelişmelerden biri de diğer yağlı tohum grubu diye adlandırdığımız, aspir, pamuk çekirdeği çığıti, kanola ve yer fıstığı ürünlerdeki değişimdir. Diğer yağlı tohumlar grubunda birliğe katılmadan önce toplamda 31.9 milyon dolarlık bir ihracat gerçekleşirken, aynı dönemde gerçekleşen ithalat ise 742 bin dolardır. Türkiye'nin Birliğe katılımından sonra ise toplam 27 yıllık bir süreçte 28.8 milyon dolarlık bir toplam ihracat bulunmuş, buna karşılık ilgili dönemde ithal edilen diğer yağlı tohumların parasal değeri ise 520 milyon dolar olmuştur. Diğer yağlı tohumların Birliğe katılmadan önce toplam yağlı tohumlar ticaretinden aldığı pay %34 oranında iken, katılmadan sonraki dönemde ise oran %6'ya düşmüştür. İthalat rakamlarında ise Birlikten önce %16 olan oran %17'e çıkmıştır. Fakat asıl değişim

toplam ithalat miktarında yaşanmıştır. Toplam ithalat Birliğe katılmadan önceki döneme göre 18 kat artmıştır. Bu artışta Türkiye'nin bu ürünlerin rekabetinde Birliğe karşı daha dezavantajlı olmasının etkisi vardır.

Gerek insan beslenmesinde, gerekse hayvan beslenmesinde önemli bir yere sahip olan soyanın Avrupa Birliği ile yapılan dış ticarete önemli bir yer tutmadığı görülmektedir. Gümrük Birliğine katılmadan önceki dönemde Birliğe hiç soya ihracatı gerçekleşemezken, katılmadan sonra ise 16.3 milyon dolarlık bir ihracat gerçekleşmiştir. Soya, Birliğe katılmadan önce yapılan yağlı tohumlar dış ticaretinden oransal olarak pay alamazken, katılmadan sonra ise pay %4 olmuştur. 1969-1995 döneminde birlikten 594 bin dolarlık bir ithalat yapılmışken, bu miktar 1996-2022 döneminde 91.5 milyon dolara yükselmiştir. Soyada dış ticaret açığı Birlikten önceki döneme göre ciddi bir artış kaydetmiştir. Türkiye'de bu ürüne özellikle kanat sektörü ve yem sanayinde giderek artan ihtiyaçtan dolayı ithalat miktarları artmıştır.

Yağlı tohumlardan olan susamda, inceleme konusu olan birinci dönemde toplamda 12 milyon dolarlık bir ihracata karşılık 22.7 milyon dolarlık bir ithalatta bulunulmuştur. Susamın Avrupa Birliği ile yapılan yağlı tohumlar dış ticaretinde Birliğe katılmadan önce ihracatın oransal payı %48 gibi çok yüksek bir orana sahipken, ithalatın oranı ise %13'tür. Görüldüğü gibi Gümrük Birliği öncesinde Türkiye susamda net bir ithalatçı ülke konumunda idi. Gümrük Birliğine katılmadan sonra susam dış ticaretinde Türkiye, Birlik ile dış ticarete fazlalık vermeye başlamıştır. İkinci dönem boyunca Türkiye'nin Birliğe yaptığı susam ihracatı toplamda 19.1 milyon dolar, ithalatsa 1.63 milyon dolardır. Susamın yağlı tohumlar dış ticaretinden aldığı pay %35'tir. Görüldüğü gibi susam dış ticaretinde Türkiye Gümrük Birliğine katıldıktan sonra net bir ihracatçı ülke konumuna gelmiştir.

Türkiye'nin AB ile yağlı tohumlar dış ticaretinde ihracat açısından en önemli ürün haşhaştır. Gerek Gümrük Birliğinden önce gerekse Birliğe katılmadan sonra haşhaş oransal olarak ve miktar açısından en fazla değeri alan üründür. 1969-1995 döneminde Birliğe yapılan haşhaş dış ticaretinin parasal miktarı 48.2 milyon dolar ve bu miktar oransal olarak tohumlar ihracatında aldığı pay %52'dir. Birliğe katılmadan önceki dönemde Birlikten haşhaş ithalatı hiç gerçekleşmemiştir. Gümrük Birliğine katılmadan 2022 yılına kadarlık bir süre zarfında Birliğe toplamda 227 milyon dolarlık ihracatta bulunulmuştur. Bu dönemde gerçekleşen ithalat ise 1,7 milyon dolardır. Haşhaş ihracatının genel yağlı tohumlar ihracatından oransal olarak aldığı pay %51'dir. Görüldüğü gibi Türkiye'nin gümrük birliğine katılmadan önce ve sonra haşhaşın yağlı tohumlar ihracatından aldığı pay pek değişmezken, miktarlarda yaklaşık 4.7 kat artış yaşanmıştır. Türkiye'nin yağlı tohumlarda ihracat fazlasının en belirgin gerçekleştiği ürün haşhaştır. Bunda önemli bir etken de Birleşmiş Milletler tarafından haşhaş üretim izninin verildiği çok az sayıda ülkeden birinin Türkiye olmasıdır. Türkiye Toprak Mahsulleri Ofisinin organizasyonunda gerçekleşen haşhaş üretiminde, iklim koşulları, devlet destekleri, döviz kurları ve verimlik de etkili olmaktadır.

Türkiye Avrupa Birliğinden yağlı tohumlardan en çok ayçiçeği, diğer yağlı tohumlar ve soya ithal etmektedir. Türkiye ayçiçeğine %27, soyaya ise 0 (sıfır) gümrük vergisi oranını uygulamaktadır. Tarım ürünlerinin gümrük birliğinin güncellenmesi sonucu gümrük birliği kapsamına alınması durumunda gümrük vergisi oranlarını sıfırlayacaktır. Türkiye'nin yağlı tohumlarda gümrük vergisini sıfırlaması bazı ürünlerin ithalatını artıracaktır. Yağlı tohumlarda ithalat artışı ülkemizde fiyat ve üretimin düşmesine neden olacaktır. Ayrıca tarımsal ürünlerde gümrük vergilerinin kaldırılması AB'nin imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) nedeniyle bazı ticaret sapsmalarına neden olabilecektir.

Bilindiği gibi, Gümrük Birliği, ekonomik entegrasyon uygulayan ülkelerde ticaretle ilgili tüm engellerin kaldırıldığı ve üçüncü ülkelere karşı ortak tarife ve sınırlamaların uygulandığı bir yapı şeklindedir (Ritson, Harvey, 2007: 1). Türkiye AB'ne tam katılım sağlamadan Gümrük Birliğine 1995 yılında girmiştir. Gümrük Birliği çerçevesinde Türkiye ile AB üçüncü ülkelere yapılan ithalata karşı aynı gümrük tarifelerini (ortak gümrük tarifelerini) uygulamaktadır. Türkiye ile AB'nin üçüncü ülke çıkışlı mallara aynı (ortak) gümrük tarifelerini uygulaması, ticaret sapsmasına (Türkiye'ye üçüncü ülkelere ithal edilecek malın AB üzerinden ithal edilmesi ya da tersi) da engel olmaktadır. Ancak Avrupa Birliğinin STA anlaşması imzalayıp yürürlüğe koyduğu ülkeyle Türkiye STA yapmamış olabilir. Bu durumda, AB'nin STA kapsamında yağlı tohumlarda verdiği taviz (indirimli gümrük vergisi oranı) uygulaması nedeniyle, yağlı tohumlardaki AB gümrük vergisi oranı Ortak Gümrük Tarifesi (OGT)'nin altına düşer. Bu durum, ticaret sapsmasına neden olur. Türkiye'ye ithalatın AB üzerinden yapılması yapaydır ve vergi tasarrufu sağlamaya dönüktür. Bunun temel sonucu, Türkiye'nin vergi yönünden kaybı oluşmaktadır (Mazars Dergisi, 2023). Vergi kaybı yanında ucuz ithalat nedeniyle ülkede yağlı tohumların fiyatı ve üretimi düşecektir. Bu durum orta ve uzun vadede Türkiye'nin zaten yağlı tohumlara olan bağımlılığını daha da artıracaktır. Türkiye AB'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarının bir benzerini kendisi de imzalarsa Serbest ticaret anlaşmalarından kaynaklanan olumsuz gelişmeler bir dereceye kadar sınırlanabilir.

Yağlı tohumların desteklenmesi aşamasında politika yapıcılarının yağlı tohumlara vermiş oldukları ağırlıklar bu ürünlerin ilgili ülkelere lobi gücünü göstermektedir. AB ile tarımsal kısıtlamaların kaldırılması halinde yağlı

tohum ürünlerinde AB’nde üretici rantında artışlar beklenebilir. Bu artışın dengelenmesi gerekir (Atıcı, 2008: 302). Başka bir deyişle, Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliğinin tarıma yaygınlaştırılması halinde gelebilecek kısıtlamalar göz önünde tutularak tarım politikalarını geliştirmesi gerekir (Eraktan, 2001: 120).

SONUÇ

Ülkemizde tarımı yapılan yağlı tohumlar grubuna giren ürünleri ayçiçeği, soya, yerfıstığı, haşhaş, susam, kolza, aspir ve pamuk çiğiti olarak sıralayabiliriz. Ülkemizde bitkisel yağ tüketimi de son zamanlarda dünyadaki gelişmelere paralel olarak artış göstermekte ve bu alanda bitkisel yağ üretimine hammadde teşkil edecek yağlı tohumlu bitkilerin üretim alanlarını yaygınlaştırabilmek için çalışmalar da yapılmaktadır. Fakat bu çalışmalar Türkiye’nin yağlı tohumlar ihtiyacını karşılamaktan uzaktır.

Türkiye’nin önemli ticaret ortaklarından birisi de Avrupa Birliği’dir. Türkiye’nin AB ile yaptığı yağlı tohumlar dış ticaretinde haşhaş hariç, ayçiçeği, soya ve diğer yağlı tohumlarda genellikle açık vermektedir. Türkiye’nin Gümrük Birliğine katılımından sonra bu açık, gerek miktar gerekse oransal artış eğiliminde bulunmaktadır.

Türkiye’nin AB ile yaptığı yağlı tohumlar dış ticaretinde özellikle ayçiçeğinin durumu dikkat çekicidir. Türkiye’nin Avrupa Birliği ile ilgili ayçiçeği dış ticaretinde cari açık açısından durum Türkiye aleyhine seyretmiştir. Gümrük Birliğinden sonraki dönem olan 1996-2022 yılları rakamlarına bakıldığında bunu görmek mümkündür. Türkiye ilgili dönemde AB’ne toplamda 17.3 milyon dolar ayçiçeği ihracatında bulunmuş, buna karşılık gerçekleştirilen ithalatın toplam parasal değeri 2 milyar 473 milyon dolar olmuştur. Dış ticaret farkı ithalat lehine 2 milyar 450 milyon dolardır. Görüldüğü gibi, Türkiye Avrupa Birliği ile yaptığı ayçiçeği dış ticaretinde net bir şekilde ithalatçı bir ülke konumunda bulunmaktadır. Bilindiği gibi bir ürünün ihraç ve ithalatında rol oynayan etmenlerin başında o ürünün fiyatı gelmektedir. Konumuzla ilgili olan ayçiçeğinin fiyatını belirleyen unsurlar; üretim rekoltesi, iklim şartları, tüketim, petrol fiyatları, parite, spekülörlerin yatırım eğilimleri, ekonomik veriler, devlet teşvikleridir.

Yağlı tohumlarda, Gümrük Birliğine katıldıktan sonra ürün bazında dış ticarete yaşanan önemli gelişmelerden biri de diğer yağlı tohum grubu diye adlandırdığımız, aspir, pamuk çekirdeği çiğiti, kanola ve yer fıstığı ürünlerdeki değişimdir. Diğer yağlı tohumlardaki toplam ithalat Birliğe katılımından önceki döneme göre 18 kat artmıştır. Bu artışta Türkiye’nin bu ürünlerin rekabetinde Birliğe karşı daha dezavantajlı olmasının etkisi vardır.

Türkiye AB ile soya ticaretinde 1969-1995 döneminde Birlikten 594 bin dolarlık bir ithalat yapmışken, bu miktar 1996-2022 döneminde 91.5 milyon dolara yükselmiştir. Soyada dış ticaret açığı Birlikten önceki döneme göre ciddi bir artış kaydetmiştir. Soya ithalatının artmasında bu ürünün Türkiye’de üretiminin yetersiz olması yanında özellikle kanat sektörü ve yem sanayinde giderek artan bir talepten kaynaklanmıştır.

Gümrük Birliğine katılımından önce Türkiye AB ile yaptığı dış ticarete susamda net bir ithalatçı ülke durumunda iken, Birliğe katıldıktan sonra net bir ihracatçı ülke konumuna gelmiştir.

Birleşmiş Milletlerden verilen izinler çerçevesinde Toprak Mahsulleri Ofisi denetim ve koordinasyonunda üretilen haşhaşta Türkiye AB ile yaptığı dış ticarete net bir ihracatçı ülkedir. Gerek Gümrük Birliğinden önce, gerekse Birliğe katılımından sonra haşhaş oransal olarak ve miktarsal açıdan en fazla değeri alan üründür. 1969-1995 döneminde birliğe yapılan haşhaş dış ticaretinin parasal miktarı 48.2 milyon dolar ve bu miktar oransal olarak tohumlar ihracatında aldığı pay %52’dir. Birliğe katılımından önceki dönemde Birlikten haşhaş ithalatı hiç gerçekleşmemiştir Gümrük Birliğine katılımından 2022 yılına kadarlık bir süre zarfında Birliğe toplamda 227 milyon dolarlık ihracatta bulunulmuş, bu dönemde gerçekleşen ithalat ise 1.7 milyon dolar olmuştur. Haşhaş ihracatının genel yağlı tohumlar ihracatından oransal olarak aldığı pay %51’dir. Görüldüğü gibi Türkiye’nin Gümrük Birliğine katılımından önce ve sonra haşhaşın yağlı tohumlar ihracatından aldığı pay pek değişmezken, miktarlarda yaklaşık 4.7 kat artış yaşanmıştır. Gerek haşhaş üretiminde gerekse dış ticaretinde Türkiye rekabet gücü açısından iyi bir durumdadır.

KAYNAKÇA

Akay, M. (2019). “Türkiye’de Ayçiçek Üretimi”, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tarim%20Ürünleri%20Piyasaları/2019-Ocak%20Tarim%20Ürünleri%20Raporu/2019-Ocak%20Ayçiçeği.pdf> (9.02.2024).

Anonim. (2012), “Ayçiçeği durum ve tahmini (2011-2012)” Gıda 2000 Dergisi, <https://www.gida2000.com/aycicegi-durum-ve-tahmin-20112012.html> (18.02.2024).

Anonim. “AB Gümrük Birliği Uygulaması ve Ek Mali Yükümlülükler”, <https://www.mazars.com.tr/Anasayfa/Blog/Makaleler/Tuerkiye-AB-Guemruek-Birligi-Uygulaması> (27.01.2024).

- Aşçı, O. Çaloğlu A, Saner, G, Kart, M., & Öz, B. (2022). “Aspir üretiminin ekonomik yönü üzerine bir analiz: Konya-Beyşehir ilçesi örneği, Türkiye”, *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 227-238.
- Atıcı, C. (2008) *Türk Tarım Sektörünün Avrupa Birliği Tarım Sektörü ile Rekabet Durumu-Türkiye Avrupa Birliği Sektörel Rekabet Analizi*, Nobel Yayın Dağıtım.
- Bekmez, S. (2008), *Türkiye Avrupa Birliği Sektörel Rekabet Analizleri*, Nobel Yayın Dağıtım.
- Centre for the Promotion of Imports (CBI). (2022), *The European Market Potential For Sesame seeds*, <https://www.cbi.eu/market-information/grains-pulses-oilseeds/sesame-seeds/market-potential> (09.01.2024).
- CBI. (2023), *What Is The Demand For Grains, Pulses And Oilseeds On The European Market?* <https://www.cbi.eu/market-information/grains-pulses-oilseeds/what-demand> (18.02.2024).
- Duran, G. (2013), “Türkiye’de Soya Üretimi, Tüketimi ve Pazarlaması”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Eraktan, G. (2001), *Tarım Politikası Temelleri ve Türkiye’de Tarımsal Destek Politikası*, Uzel Yayınları.
- Food and Agriculture Organization of United Nations (FAO). (2024), *The Soybean*. <https://www.fao.org/3/t0532e/t0532e02.htm> (19.02.2024).
- Food and Agriculture Organization of United Nations (FAO). (2024). <https://www.fao.org/faostat/en/#compare> (26.02.2024).
- Gümüşçü, A. & Gümüşçü, O. (1996), 21. Yüzyıla doğru Türkiye, III. Coğrafya Sempozyumu, (123-148), Türkiye Coğrafya Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- Kadiroğlu, A. (2023), *Yer Fıstığı Yetiştiriciliği*, Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Antalya.
- Karlı, B. (2019). “Yağlı Tohum Üretimi ve Dış Ticareti”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (96), 324-341.
- Karagöz, A.M., (2015), “Türkiye-AB Tarımsal Dış Ticareti ve Dış Ticarete Konu Olan Başlıca Tarımsal Ürün Fiyatları Üzerine Bir Değerlendirme”, *AB Uzmanlık Tezi*, Ankara.
- Özcan, M. (2022) “Ürün Raporu Soya 2022”, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Ürün%20Raporları/2022%20Ürün%20Raporları/Soya%20Ürün%20Raporu%202022-366%20TEPGE> (02.03.2024).
- Özgen Y, Arslan N. & Bayraktar N, (2017). *Türkiye Açısından Önemli Bitki Haşhaşın Önemi ve Tarımı*, TZYMB, 364, 4-8.
- Özsan, G. (2013). “Avrupa Birliği’ndeki Ekonomik Yavaşlamanın Türkiye’nin Sektörel İhracatına Etkisi”(Uzmanlık Tezi) *Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- Ritson C, Harvey D.R, (2007) *The Common Agriculture Policy*, 2nd Edition, Cab International,
- Seçer, A. (2016). “Türkiye’de Susam Üretim ve Dış Ticaretinde Gelişmeler”. *Çukurova J. Agric. Food Sci.* 31, 27-36.
- Tarım ve Orman Bakanlığı, (2019), “Bitkisel Yağlar Sektör Politika Belgesi 2020-2024”, [https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/yayin/bitkiselyaglar%20sektor%20\(1\).pdf](https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/yayin/bitkiselyaglar%20sektor%20(1).pdf) (23.02.2024).
- Tarım ve Orman bakanlığı, “Kanola Tarımı”, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/ktae/Belgeler/brosurler/Kanola%20Tarımı.pdf> (22.01.2024).
- Tariş, “Pamuğun Kullanımı”, http://www.taris.com.tr/pamukweb/t_pamuk_hak.asp (12.01.2024).
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). (2008), “Economic Report 2007”
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). (1987), “Pamuk Çekirdeği Çiğit”, https://borsa.tobb.org.tr/ozellik_goster2.php?ana_kod=04&alt_kod=045 (09.01.2024).
- Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE). (2016), “Durum ve Tahmin 2026-2017”, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/Yayın%20Arşivi/2012-2016%20Yayın> (03.01.2024).
- Taşcı, R. & Uçum, İ. (2018) “Soya 2017 / 2018”, *Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE)*, 304, 1-43.

Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE). Tarımsal Ürün Piyasaları (2020), efaidnbmnnnibpcajpcglefndmkaj/https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tarım%20Ürünleri%20Piyasaları (03.09.2023).

Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE). (2021). “Ayçiçeği Tarım Ürünleri Piyasa Raporu”, , arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tarım%20Ürünleri%20Piyasaları/2021(03.05.2024).

T.C. Ticaret Bakanlığı, (2019), “2018 Yılı Ayçiçeği Raporu”, https://ticaret.gov.tr/data/5d41e59913b87639ac9e02e8/4c17a258a718e4971bfa702f6c03fed3.pdf (03.09.2024).

T. C. Ticaret Bakanlığı (2024), Dahilde İşlem Rejimi

https://ticaret.gov.tr/ihracat/mevzuat/dahilde-isleme-rejimi

Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO). (2001) “Stratejik Plan 2015-2019”

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2011), Ekonomik Coğrafya, Çantay Kitapevi.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (1969-2023), Gümrük Tarife İstatistikleri Pozisyonu (GTIP).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (1969-2023), Tarım İstatistikleri Özeti.

Uçum İ, (2016), ARIMA Modeli ile Türkiye Soya Üretim ve İthalat Projeksiyonu, Tarım Ekonomisi Araştırma Dergisi, 2(1), 1-3.

World Bank, (2024), Commodity Price Data.

https://thedocs.worldbank.org (03.02.2024).

Zengin, M. & Özbahçe, A. (2011), Bitkilerin İklim ve Toprak İstekleri, Atlas Akademi Yayınları